

Феномен посттоталітарної ментальності

**повертаючись до Чеслава Мілоша,
Вацлава Гавела, Івана Дзюби**

Збірник статей круглого столу

З НАГОДИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ДНЯ НАУКИ
24 травня 2012 року

Львів - 2012

Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби. Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 року // Упорядники О.М. Лозинський, Є.В. Захарчук, А.Л. Хруцький. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – 85 с.

У виданні подано матеріали учасників круглого столу на тему: «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби», який відбувся з нагоди Всеукраїнського Дня науки 24 травня 2012 року. У матеріалах висвітлено наслідки впливу тоталітаризму та посттоталітаризму на життєдіяльність людини та суспільства. Видання розраховане на читачів, які цікавляться культурологічними, психологічними, політологічними, правовими аспектами явища тоталітаризму та посттоталітаризму.

Матеріали друкуються у редакції авторів. Упорядники можуть не погоджуватися з ідеями авторів публікацій. За достовірність інформації несуть відповідальність автори статей.

Оргкомітет: О.М. Балинська, М.З. Боднарчук, М.З. Буник, О.І. Гук, О.І. Дацко, Є.В. Захарчук, І.В. Карівець, В.В. Карпенко, М.В. Кравець, О.М. Лозинський, О.М. Лосик, Б.О. Магура, У.Ю. Парубій, В.О. Пелешко, А.Л. Хруцький (Чикаго, США).

Організаційна підтримка:

*Західний науковий центр НАН України і МОНМС України,
Головне управління освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації,
Головне управління культури Львівської міської ради,
Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові,
Генеральне консульство Чеської Республіки в Україні у Львові,
Центральна міська бібліотека імені Лесі Українки,
Громадська організація «Львівський аналітичний дім»,
Громадська організація «Сходження».*

Сприяння:

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Національний університет «Львівська Політехніка»,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
Львівський державний університет фізичної культури,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України,
Український Католицький університет.*

Керівник проекту, відповідальний за випуск О.М. Лозинський.

З матеріалами можна ознайомитися на сайті: <http://www.ditext.com>

ББК 88.5

Зміст:

Слово від оргкомітету	4
Захарчук Євгеній, Захарчук Ярина. Тероризм як негативне соціальне явище тоталітаризму	6
Кіянка Ірина. Популізм як універсальна панацея для посттоталітарного суспільства	10
Кожушко-Лозинська Ірина. Публіцистична творчість Євгена Сверстюка на хвилях радіостанції «Свобода»	16
Лазарович Надія. Постколоніальні риси в сучасному українському соціокультурному просторі	20
Лозинська Ярослава. Україно, примір Конституцію Швейцарії!	24
Лозинський Олег. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму	31
Мороз Валентин. «Шестидесяті» роки в Україні	40
Patrzalek Wanda. Wymiary komunikatywne i system wartości społeczeństwa polskiego w świetle badań własnych	50
Радченко Ольга. Рудименти посттоталітарної ментальності у сучасній українській аксіосфері: від об'єктності до суб'єктної взаємодії	56
Пелешко Василь. Неототалітаризм – загроза для сучасної України: соціально-психологічні аспекти	63
Chrucky Andrew. Ukraine in the claws of vampires	76
Довідка про учасників круглого столу	81

Слово від оргкомітету

Політична історія людства рясніє періодами владного тиску на людину, підданих, громадян, суспільство. Цей тиск то послаблювався, то знову набував особливо жорстких тоталітарних форм. Покоління людей виростили у вкрай несприятливих соціально-політичних, морально-психологічних умовах. Одних людей вони духовно ламали і фізично нищили, інших же гартували, підіймали до героїчних вчинків.

Вітчизняна історія не є винятком. Особливо трагічним виявилось для України ХХ століття: здобуття та втрата державності, культ особи, колективізація, голодомор, масові репресії, русифікація, Друга Світова війна, відлига, політичні зачистки, застій – ці явища відклались у підсвідомості сучасної людини, даючи негативний відгомін у начебто далеких від психології сферах – освіті, науці, культурі, економіці, праві, політиці, міжнародних відносинах.

Україні через несприятливу історичну спадщину сьогодні важко дається процес інтеграції, її соціально-світоглядна структура залишається конфліктно-руйнівною, це робить непродуктивним застосування її потенціалу – географічного, ресурсного, людського, інтелектуального, духовного. Натомість у конкурентному сьогоднішньому світі відбувається міжнародне, міжцивілізаційне змагання у площині високих технологій. Лідерство тут отримують лише ті спільноти, які змогли усвідомити власні позитивні та негативні тенденції та досягти внутрішнього соціального консенсусу.

Круглий стіл на тему: «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби» мав за мету з'ясувати чинники, які на сучасному етапі розбалансовують та гальмують розвиток посттоталітарних суспільств. Учасники круглого столу сподіваються, що проблеми подолання посттоталітарного спадку будуть досліджуватись і в майбутньому. Адже необхідне

усвідомлення того, як долати посттоталітарний деструктив, як наближатись українському суспільству до цивілізованих форм життя та усувати причини, що заважають рухатись Україні до Європейської спільноти.

Оргкомітет висловлює вдячність усім установам та навчальним закладам, які надали підтримку в проведенні круглого столу.

Захарчук Євгеній, Захарчук Ярина.

Тероризм як негативне соціальне явище тоталітаризму

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів».
Іван Франко

Відповідно до досліджень вітчизняних та зарубіжних експертів існування й розвиток тероризму — наслідки активного розшарування населення, його ідеологічного розмежування і оформлення політичних рухів. Тероризм як світове явище постав наприкінці XIX століття. Зокрема в Російській імперії 1881 року після численних спроб замахів народовольці вбили імператора Олександра II. 1894 року італійський анархіст вбив французького президента Марі Франсуа Саді Карно. 1897 року анархісти смертельно поранили імператрицю Єлизавету Австрійську та вбили іспанського прем'єр-міністра Антоніо Кановаса. 1900 року жертвою терориста став король Італії Умберто I, а 1901 вбитий президент США Вільям Маккінлі. Поступово тероризм став головною проблемою міжнародної політики. Коли 1900 року зустрічалися керівники найбільш індустріально розвинених держав, то більшість з них ставили першим на порядку денному питання тероризму.

Тоталітаризм як історична форма суспільного існування з'явився в епоху Нового часу й особливо характерний для диктаторських режимів XX століття. Система управління тоталітарних режимів прагне до цілковитого підпорядкування суспільства державі за допомогою монополії на інформацію, пропаганди, офіційної державної ідеології, обов'язкової для громадян, ін. [1]. Зазначені фактори тоталітарних часів і стали основним підґрунтям для подальшого розвитку тероризму із усіма наявними протиріччями та особливостями.

Тероризм, у тому числі й міжнародний, набув нині поширення на територіях багатьох країн світу. Згідно з чинним законодавством тероризм - суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [2]. Світова і, зокрема, Європейська спільноти акти тероризму за своїм характером або з погляду обставин учинення розглядають як такі, що мають за мету серйозно залякати населення або неправомірно спонукати уряд чи міжнародну організацію здійснити якусь дію чи утриматися від здійснення її, або серйозно дестабілізувати чи зруйнувати основні політичні, конституційні, економічні або соціальні структури країни чи міжнародної організації [3].

Деструктивні сили, переважно екстремістського спрямування і котрі, зазвичай, набули негативу при тоталітаризмі, використовуючи помилки та прорахунки у процесі суспільного розвитку, виступають проти існуючих державних інститутів, суспільно-політичного устрою, нормальних міжнаціональних відносин, роздмухують конфлікти, провокують зіткнення на політичному, національному та релігійному ґрунті, ультимативно висувають вимоги, які неможливо виконати. Зазначене, як свідчить світова практика, несе горе й страждання народам, робить їх заручниками вузькогрупових інтересів певних політичних сил.

Тероризм як соціальне явище обумовлений соціальними, політичними й економічними чинниками. Дослідник Діпак К. Гупта у книзі "Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти" аналізує кілька обставини, які в основному вважають сприятливими для появи терористичних рухів всередині держави [1]:

Бідність. Важко сперечатись, що зв'язок бідності та тероризму в державі цілком очевидний. Водночас, якщо розглянути учасників терористичних організацій, виявляється, що лише невеликий відсоток терористів належать до найбідніших верств населення, як правило це представники upper middle класу. Окрім того, дослідження соціологів у мусульманському світі довели, що індивідуальна бідність громадянина дуже слабо корелює із підтримкою терористичних угруповань. Тобто, попри усталене уявлення, що бідність населення прямопропорційна вірогідності виникнення терористичної організації, це не так. Бідність не є визначальною.

Брак демократичних свобод. Після атак у вересні 2001 року адміністрація Джорджа Буша швидко знайшла пояснення діям терористів - мовляв "вони ненавидять нас за нашу свободу". Проте, якщо розглядати тероризм не лише як релігійний екстремізм, легко побачити, що у демократичних Великобританії та Іспанії "доморощені" терористи IRA та ЕТА нічим не кращі за "закордонних" екстремістів Аль-Каїди. В той же час, від тероризму потерпають країни з "сумнівним демократичним режимом" - тобто такі, де держава забезпечена лише частиною із "набору" демократичних цінностей - наприклад Росія, Пакистан, Ірак. Отже, не абсолютний брак демократичних свобод є визначальним при формування терористичних організацій у суспільстві.

Неспроможність влади. Під неспроможністю влади тут розуміється не лише "загрузлість" держави в "анархії", неможливість урядів побудувати чітку політику, а й наявність великих територій, неконтрольованих центральним урядом - слабка вертикаль влади на місцях. Тут зв'язок із виникненням терористичних організацій простежується найбільш чітко. Оскільки уряд не здатен встановити чіткий контроль та оперативне реагування на місцях, терористичні організації

(осередки яких віддаляються від центру у випадку віддалених неконтрольованих територій) мають більше можливостей діяти безкарно, відповідно у балансі витрата-прибуток витрата стрімко падає.

Досягнення Україною реальної незалежності та її долучення до глобалізованої спільноти створюють якісно нову ситуацію для розвитку української нації — народу з давньою та самобутньою культурою, багатою історією, народу, який має значний потенціал духовності. Геополітичне становище України у світі вимагає відповідного осмислення її нових національних інтересів. Таке осмислення має починатись із радикальної переоцінки усталеної системи цінностей колишнього СРСР, позбавлення тоталітарної спадщини.

Україна спроможна дати дуже багато європейській цивілізації, насамперед як народ з потужними знаннями та почуттями, проте з недостатніми відчуттям власної ідентичності. Основними складовими консолідаційного процесу в Україні можуть стати розвиток громадянського суспільства, міжнаціональна злагода і мир, спільна історична пам'ять, загальновизнані національні герої тощо. Консолідація українського суспільства знаходиться у нерозривному зв'язку з такими важливими сегментами, як побудова єдиної нації, подальший розвиток інститутів демократичного суспільства та громадянського суспільства.

Джерела:

1. Вікіпедія – вільна енциклопедія // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>
2. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003, № 638-IV // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
3. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, ратифікація від 31.07.2006 // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

Кіянка Ірина.

Популізм як універсальна панацея для посттоталітарного суспільства

Дослідники популізму виділяють низку запитань, відповіді на які дозволять дійти висновку що таке популізм: єдине явище, незважаючи на множинність його трактування, або просто термін, неправильно вживаний в абсолютно різних контекстах. Популізм завжди мав своє місце і місію в політичних доктринах та ідеологіях, починаючи з історичної традиції Давнього Риму і посів чільне місце сьогодні. Як ніколи популізм був і залишається актуальним в країнах з перехідною економікою та змінами в посттоталітарній свідомості.

Передусім, чим є популізм: ідеологією, рухом або тим і іншим? Можливо, це тип мислення, що постійно відроджується, проявляється в різних історичних умовах в результаті виникнення особливої соціально-політичної ситуації.

З точки зору політичної психології популізм характеризується недовірою і підозрілістю до усього нового, до того, що приводить за рамки звичайного життя, проникнений ворожістю до усього чужого. Він увесь "анти": антикапіталістичний, антиурбаністичний, антисемітський і так далі. Популісти обожають народ, причому тим більше, чим більше він перебуває у стадії масових соціальних потрясінь, економічних криз, політичних катастроф.

З одної токи зору, популізм є ознакою демократичного будівництва суспільства, а з іншого боку саме суспільство повинне за допомогою демократичних норм і інститутів створювати умови для мінімізації популістських посягань. Для цього потрібне становлення повноцінних механізмів народовладдя, стабільних демократичних норм і традицій

утвердження в соціальній практиці високої політичної і правової культури як посадовців, так і громадян, плюралізму, повноцінного інформаційного середовища.

Як свідчить історія, популізм зникав, розчиняючись в стійкіших ідеологіях і рухах. Один з шляхів вів до націоналізму.

Більшість думок західних дослідників зводяться до того, що популізм є ідеологією, що виходить з визнання народу головною цінністю на противагу державі, іншим народам, індивідові.

Для популізму характерні примітивізм який позбавляє основи для виникнення стійкої партії, що зберігається незалежно від негараздів масового руху. Так Д.Макре рішуче заперечує поширену думку про "прогресивність" популізму, як такого і називає ідеологію популізму "убогим хоча і впливовим типом мислення".

Історично популізм фігурував як захисний і такий, що коригує, а зовсім не руйнівний або революційний рух. Його суть у відновленні втраченого. У цьому проявляється консервативний чинник політичного впливу популізму. Проте його ініціативи можна виявити і в справах, що стосуються контролю за великим бізнесом, охорони довкілля, вдосконалення захисту споживача.

Популізм може бути виділений з сфери масових почуттів, таких, як націоналізм, расизм, етноцентризм, на основі специфіки його символічних засобів мобілізації гніву і образ людей. Він направляє їх проти інститутів влади і еліти, які, природно, відірвалися від "народу". Популізм - це свого роду моральний курс лікування демократії.

Принцип популізму – це постійна рефлексія на певні речі, що відбуваються в суспільстві. Це в свою чергу своєрідний захист системи і уніфікація певних символів, що зручні для популістів. А також характерна риса для опрацювання

людської свідомості в процесному та історичному саморозвитку.

У популізмі завжди приступній «інстинкт до комбінацій». Психологічно – це той інстинкт, який відповідає за те, щоб людина була здатна розглядати свої відносини і зв'язки з оточуючим світом і наводити певні асоціації, тобто з'єднувати одні речі з іншими.

У популізмі важливу місію відіграє символ, який може бути, як приватним так і загальним, очевидним і підсвідомим, нейтральним і емоціно наповненим. Феномен символічної присутності є всюди, де є хоча б доля елементарного теоретичного та емпіричного досвіду.

Анджей Валіцький у своїй праці «Марксизм і стрибок у царство свободи» зауважив, що свобода має аби-який вплив на формування популізму серед широких верств населення, адже вона діє як своєрідний захисний засіб для усіх громадян, дає їм певні шанси і можливості щось змінити. Знову ж таки автор акцентує на марксистському трактуванню свободи, як позитивному, так і негативному змісті. Правові та політичні гарантії свободи для Маркса – справа другорядна, бо свободу, в його розумінні, слід вимірювати іншими критеріями: панування людства над природою, а також межами раціонального, свідомого контролю над суспільними відносинами.

Міркування Маркса не суперечило визначенню свободи як «життя згідно з власною внутрішньою сутністю». Якщо найглибшою сутністю індивідів є спільна для них родова сутність, то справжня свобода має бути визволенням від індивідуалізму, що розділяє, партикуляризує людей.

І тому характерними рисами популізму виділяють:

- популізм підкреслює пріоритет простих рішень, апелює до простоти і зрозумілості пропонованих заходів, декларує

перевагу малих, але конкретних справ — тобто приваблює "не словом, а ділом";

- популіст завжди зваблює виборця, кокетує з ним;
- популістська свідомість тяжіє до сильної особистості, харизматичного лідера, котрий, як правило, робить вигляд, що керується в першу чергу сподіваннями "простої людини";
- популізм є невід'ємним елементом патерналістської концепції відносин влади та суспільства;
- популізм є складовою виборчої стратегії насамперед політичних сил, аморфних за своєю структурою, у яких відсутні чіткі ідеологічні пріоритети;
- основні ідеї популізму — це пряма участь народу в управлінні державою, так звана "пряма демократія", недовіра до представницьких державних інститутів, критика бюрократії, корупції і т. ін;
- стратегія політика-популіста є дуже простою: він не думає ні про наслідки, ні про свої можливі дії в разі приходу до влади, для нього головне — одержати як найбільше голосів у даний момент;

За умов чинного українського законодавства, яке позбавляє партії статусу повноправних гравців на політичному полі, тобто обмежує їх участь у формуванні уряду, навіть найбільш реалістичні виборчі програми партій залишаються "паперовими тиграми".

Популізм розповсюджений найбільшою мірою серед верств з низьким рівнем політичної і правової культури і в умовах ще не зміцнених структур народовладдя. Нездатність мас відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорнобіле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира і ненавидіти його конкурентів досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

Небезпека чистого популізму для самого політика, що схиляється до цієї стратегії, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він швидко стає їх заручником, і будь-яка спроба коректування або зміни курсу сприймається його електоратом як зрада. А оскільки, як відомо, настрої мас мінливі, популістська політика виглядає метанням з одної сторони в іншу. Насправді ж тут точний і тонкий розрахунок — бути завжди в "команді" більшості. Меншість популістів не цікавить, тому що вона не робить погоди на виборах. Відтак популіст завжди виступає як ворог плюралізму і консенсусу, що досягається на шляху діалогу з усіма суспільними групами та їхніми політичними представництвами.

У свою чергу, одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тім, що він є перешкодою на шляху нормального функціонування такої основоположної засади, як делегування владних повноважень суспільною групою довірених особі. Ця засада є підґрунтям демократії, і її недотримання, на думку видатного французького соціолога П. Бурд'є, неодмінно веде до "фетишизації" політики, коли політик починає, так би мовити, жити "власним" життям у відриві від реалій суспільної групи, яка його висунула й інтереси якої він має репрезентувати. Адже політики, які завдячують своєю популярністю виборцям, доволі швидко забувають про те, хто є джерелом влади. Загалом можна стверджувати, що зростання популістських настроїв у суспільстві та злет популярності примітивних соціальних рецептів свідчать про низький рівень громадянської свідомості.

Політикам їхній природний владний інстинкт завжди підказує, як спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти і які психологічні механізми використати. І найчастіше вони вибирають національну ідею як своєрідний "гачок". Історія свідчить, що на хвилі націоналізму з'явилося чимало політичних лідерів, які зазвичай претендували на те, щоб стати

лідером нації. Легкість, з якою вони робили сходження на гребінь політичної хвилі, зумовлена насамперед тим, що проблеми нації торкаються всіх, хто ототожнює себе з нею. Кожному національні гасла здаються зрозумілими і ясними. Тому більшість сучасних популістів — Ле Пен, Берлусконі, Хайдер, Лепер, Жириновський, Лукашенко — завжди позиціонують себе в контексті національної ідеї та звертаються до національних історичних міфів.

Джерела:

1. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії./ Валіцький А. — К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. — 510 с.
2. Кардамонов О. А. Соціологія символу./ Кардамонов О. А — М.: Academia, 2004. - 352.
3. Культура. Ідеологія. Особистість: методологія - світогляд аналіз / В.Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. — К.: Знання України, 2002. — 578 с.
4. Лосев А. Ф. Логіка символу. — Філософія. Мифологія. Культура./ Лосев А. Ф. -М.: Политиздат, 1991.
5. Мендус С. Політика та мораль / Мендус С. — К.: Темпора, 2010. — 160 с.
6. Перспективи лівої ідеології в умовах соціальних трансформацій (Як українські ліві відповідають на виклики сучасності?): Матеріали конференції / Соціологічна консультація України, Інститут соціології НАН України // За ред. М. О. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2003. — 234 с.
7. Hans-George Betz. Radical Right-wing populism in Western Europe / Hans-George Betz/ - London "Macmillan", 1994-226PP.
8. Noble, T. Social Theory and Social Change / Noble, T. - New York: St Martin's Press, 2000. P. 109-110.

Кожушко-Лозинська Ірина. Публіцистична творчість Євгена Сверстюка на хвилях радіостанції «Свобода»

Євгена Сверстюка, колишнього політв'язня, сьогодні називають патріархом української філософсько-психологічної публіцистики. Він є автором багатьох книг, есеїв і статей з літературознавства, психології та релігії, перекладів із німецької, англійської та російської мов, президентом українського ПЕН-клубу, редактором газети «Наша віра», президентом Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, яка присуджує щорічні премії ім. Василя Стуса. Він є лауреатом Шевченківської премії, а також премії ЮНЕСКО «За міжетнічну і міжконфесійну толерантність».

Цікавим є життєвий шлях Євгена Сверстюка. Він народився 13.12.1928 р. на Волині. Вищу освіту здобув у 1952 р. на відділенні «логіка і психологія» філологічного факультету Львівського державного університету. Впродовж майже семи років його наукова діяльність була пов'язана з Українським Науково-дослідним інститутом психології. Є. Сверстюк працював також на посадах викладача української літератури в Полтавському педагогічному інституті, завідувача відділу прози журналу «Вітчизна», відповідального секретаря редакції «Українського ботанічного журналу». В радянські часи Є. Сверстюка не було допущено до захисту кандидатської дисертації. Його неодноразово звільняли з роботи з політичних мотивів.

З 1960 року Є. Сверстюк брав активну участь в мистецькому та громадському житті. Неофіційним осередком культури в Києві в той час був Клуб творчої молоді. В його стінах Є. Сверстюк підтримував зв'язки з А.Горською, В.Симоненком, І.Світличним, І.Дзюбою, Л.Костенко, І.Драчем, В.Стусом, Л.Танюком та ін. У колі однодумців розповсюджувались його

твори: «Собор у риштованні», «З приводу процесу над Погружальським», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза», «На мамине свято».

Під час масових арештів серед української інтелігенції у 1972 р. Є. Сверстюк був заарештований і засуджений до семи років таборів та п'яти років заслання. Головним предметом звинувачення була книга «Собор у риштованні».

Після звільнення Є. Сверстюк брав активну участь у роботі напівлегального Українського культурологічного клубу (з 1987 р.), впливав на формування національно-патріотичних ідей та духовне відродження України. У 1993 р. Є. Сверстюк захистив у Вільному Українському університеті (Мюнхен) докторську дисертацію з філософії на тему «Українська література і християнська традиція». Його обрано у 1996 р. дійсним членом Української Вільної Академії Наук (США).

Особливою сторінкою творчості Євгена Сверстюка є його глибокі та гострі есеї, що транслювалися на хвилях радіостанції «Свобода» упродовж 1968-2004 рр., які здобули відгуки мільйонів радіослухачів в Україні та за її межами. Його коментарі дають нам краще розуміння історії України, а також підштовхують переосмислити духовні надбання. Євген Сверстюк один з небагатьох, який не схилився перед комуністичним режимом, тому його приклад надихає бути чесними перед собою і шанувати правду. Його слово – переконливе, потрібне і вчасне.

Аналізуючи публіцистику Є. Сверстюка на радіо «Свобода» можемо виділити декілька тематичних напрямків.

Одним з циклів стала релігійна тематика, роздуми до християнських свят, відродження та утвердження віри, так потрібної для часу примусового атеїзму, історичного безпам'ятства. До 100-річчя українського перекладу Біблії він піднімає ім'я Пантелеймона Куліша, який здійснив перший її переклад.

Любов до України – ще одна тема Є. Сверстюка на радіо «Свобода». Автор подає нові грані творчості Івана Котляревського, Тараса Шевченка [2], Лесі Українки, які заклали основи суверенності української культури.

Євген Сверстюк піднімає тему голодомору в Україні. Поряд з історією цієї трагедії нашого народу, він повертає нас до розуміння сьогодення: «Не забуваймо: серед нас і спадкоємці замучених, і спадкоємці мучителів... І ті другі продовжують тлумити наш голос совісти і пам'ять» [1, с.90]. Є. Сверстюк схиляє голову перед видатним американським дослідником голодомору в Україні Джеймсом Мейсом і називає його лицарем України.

Наступним циклом є теми, що розвінчують радянські міфи, і розкривають невідомі сторінки національно-визвольних змагань.

В часи незалежності України, Євген Сверстюк привертає увагу слухачів до проблем духовної кризи в сучасному суспільстві, фарисейства в показній любові до України: «Патріотизм поєднаний з пристосовництвом, ідеалізм поєднаний з корисливістю, професіоналізм поєднаний з хабарництвом. Уся ця *ницість* боїться своєї назви. Вона маскується під щось, вона не поважає себе, і не вчить своїх дітей поважати» [1, с.61].

Ще одним напрямком є дослідження видатних персоналій, серед них Микола Зеров, вчений «з обличчям Христа» Михайло Кравчук, Микола Бердяєв та ін. [1, с.270-296]. Такі особистості були і залишатимуться голосом сумління свого часу: «Найперше розрізнення – совість. Після того, як вожді і фюрери звільнили людини від совісти, виявилось, що люди знов народжуються з совістю» [1, с.106]

Євген Сверстюк був і залишається моральним орієнтиром для сучасників. Читати його твори є справжньою інтелектуальною насолодою. Його українська мова, «...чиста і

животворна, як джерельна вода, і в кожному слові бринить краплинка душі Сверстюка – глибокої, правдивої і самотньої, відкритої кожній людині» [1, с.4].

Джерела:

1. Євген Сверстюк. На хвилях «Свободи». Короткі есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2004. – 312 с.
2. Сверстюк Є.О. Шевченко понад часом. Есеї. – Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2011. – 280 с.
3. Сверстюк Євген Олександрович // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1132057007>

Лазарович Надія.

Постколоніальні риси в сучасному українському соціокультурному просторі

В сучасному українському теоретичному дискурсі часто постають питання щодо «структурної неповноти української культури» (І. Дзюба), її «загубленості» (В. Шевчук) та перманентного перебування «у вимірі пост» (О. Пахльовська), що зумовлені постколоніальною спадщиною української культури, її тривалим колоніальним статусом та рецесивним становищем. Внаслідок цих процесів український соціокультурний простір переповнений явищами тотального конформізму, коли «мовчазна більшість, вирощена на перекислих дріжджах колективізму і розчинена в масі задля самозбереження. Сучасна соціальна система організована на ідеологічно «величних» руїнах старої системи. Вона еkleктична, ідейно не організована, хаотична, мов броунівський рух, вона намагається організуватися в щось ідеальне, європейське, «виписане» за теоріями західних цивілізацій та, на жаль, без свого національного обличчя, енергійної тенденції до саморозвитку» [1, с. 65]. Відтак, «замість прямолінійної опозиції «або-або» постколоніальний підхід передбачає гнучкіший і відкритіший до нюансів погляд за принципом «і-і». Замість рішучого і здебільш примітивного «ні», що унеможлиблює подальшу дискусію, постколоніальний метод пропонує толерантнішу відповідь «так, але» [6, с. 188].

Як стверджує М. Павлишин, «у політиці постколоніалізм створює свободу орієнтуватися на прагматизм, звільнений від ідеології, а в творі мистецтва він відкриває можливість використовувати старі колоніальні міти й гратися ними – не так заперечуючи чи стверджуючи їх, як використовуючи для власних, нових, естетичних задумів. У цьому процесі нерідко відіграють роль прийоми іронії, пародії та карнавалу»

[3, с. 227]. Адже, на переконання М.Рябчука, колоніальна спадщина в українському суспільстві та українській культурі є глибше вкоріненою у суспільну свідомість, аніж комуністично-тоталітарна. Відтак, у соціокультурній царині вона передусім породжує «амбівалентність» українського посткомуністичного й постколоніального суспільства, його світоглядну розгубленість, «шизофренічність», одночасну зорієнтованість на протилежні, взаємовиключні цінності..., ця «амбівалентність» є не лише «спадком» – закономірним наслідком різкого переходу суспільства від однієї системи цінностей до іншої, а й свого роду набутком – результатом цілеспрямованої діяльності посткомуністичних еліт, спрямованої на атомізацію та дезорієнтацію суспільства» [6, с. 45].

З-поміж чинників, які мали вплив на формування постколоніальної спадщини українського суспільства М.Рябчук виокремлює наступні: по-перше, це «етатистська спадщина советських часів, звичка населення до державного патерналізму, його громадянська пасивність та відчуженість. По-друге – це мовно-культурна різнорідність населення, яка великою мірою розділяє інституції громадянського суспільства за мовно-етнічним принципом, замість робити їх загальнонаціональними, загальногромадянськими. І по-третє – це відсутність справжніх економічних реформ, а отже, й відсутність економічних підстав для емансипації громадян від тотально регулюючої – розподіляючої, патерналістської держави [5, с. 16].

Невід'ємним прагненням української культури до подолання колоніального статусу в контексті репрезентацій власної культури постає, за словами Л.Костенко, завдання налагодження «своєї оптики», «своєї системи дзеркал». Для цього необхідно «розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства

парадоксом молодій державі з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень» [2, с.11].

Тому, за словами О. Пахльовської, потрібно «інтегрувати в масив української культури той знищений її творчий потенціал, який так сором'язливо називається нині «забутими іменами», «білими плямами», хоч «плями» ті швидше криваві» [4, с. 42–43]. Адже тільки відповівши на запитання «Чи потрібні ми нам?» (брати А. і Б. Стругацькі), український народ та його культура можуть влитися у справжній міжкультурний діалог. Відтак, «Україна може вижити як Україна поки що завдяки лише культурі. Економічних її потужностей на сьогодні не достатньо для рівноправного діалогу зі світом. Лише духовні її потужності можуть забезпечити повноцінну присутність на сцені сучасної історії. Культура – єдиний посланець, який може дати духовне, психологічне, моральне – і, врешті, наукове – обґрунтування нашому давньому прагненню бути самостійною державою. Культура – посланець душі України та її інтелекту, її людська і творча суть. Лише культура може відстояти національну ідентичність нашої Батьківщини [4, с. 117]. Тому саме сьогодні нам так важливо не втратити ті глибинні субстанційно-духовні надбання української культури, які складають основу національного буття України та самобутнього життєбачення українського народу. Адже втрата смислотворчих іманентно-бутійних етнонаціональних цінностей породжує сурогат духовного життя українського народу, посилює процеси соціальної маргіналізації та манкуртизації, що зумовлюють постколоніальне становище української людини у вимірах культури. У свою чергу, усвідомлення ролі етнонаціональних детермінант людського буття є важливою субстанційною основою духовної генези українського суспільства, адже, на переконання В. Шевчука,

«лише культура може стати плеканням духовного зерна, необхідного для творення духовного хліба, від якого зможемо віднайти кожен у собі і всім разом у народі, в якому судилося нам народитися, світло світу, котре й учинить нас повновартісними людьми без комплексів меншовартості та пригнобленості» [7, с. 73].

Джерела:

1. Жулинський М. Нація. Культура. Література / М. Жулинський. – К. : Наукова думка, 2010. – 557 с.
2. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала – 2-ге вид. / Л. Костенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. – 32 с.
3. Павлишин М. Канон та іконостас : Літературно-критичні статті / М. Павлишин. – К. : Час, 1997. – 447 с.
4. Пахльовська О. Ave, Еуропа! : статті, доповіді, публіцистика / О. Пахльовська. – К.: Пульсари, 2008. – 653 с.
5. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави» / М.Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 272 с.
6. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2011. – 288 с.
7. Шевчук В. Загублена українська культура за тисячу років / В. Шевчук. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.

Лозинська Ярослава. Україно, примір Конституцію Швейцарії!

Україна здобула незалежність, але чи звільнилася від політичного минулого? Яке майбутнє обираємо? Яку ідеологію сповідуємо?

Ми хаотично перекидаємося з однієї моделі до іншої, з комуністичного до капіталістичного суспільства, тикаємося між авторитаризмом і демократією, змінюємо генерального секретаря на всемогутнього президента, приміряємо на себе чужі моделі управління, до яких інші держави дозрівали впродовж століть. Ми не переглядаємо ні чужу, ні свою історію. Ми не хочемо вчитися! Вірніше не ми, а наша влада. Ми довіряємо своє майбутнє звичайним людям, які банально зраджують нас. На жаль, саме ми приводимо політиканів до влади, купуємося на гасла, пільги, рекламу, гроші чи гречку. А попри порожні обіцянки влада сьогодні політиками розцінюється лише як майданчик для власного збагачення і забезпечення своїх економічних інтересів. А чи є хоч якась ідея для народу?

Часто ми чуємо, що є дві України, непримиримі у поглядах. Всі політичні проекти останніх років базувалися на штучному поділі України, мовному, релігійному, економічному, ментальному. Але ж Україна єдина. Всі ми живемо однаковими проблемами, всі маємо однакові мрії, всі хочемо жити в досконалій незалежній країні, якій майже 100% у далекому 1991 році всі ми сказали "так". Це потрібно пам'ятати усім, хто хоче розділити Україну, розділити українців. Всі ми лише повинні зрозуміти, що кожна частина є унікальною і самодостатньою, а разом вони творять багатогранну і цікаву Україну.

Сьогодні усіх громадян України об'єднує обурення і незадоволення владою. Можливо, так складалося історично –

українці не любили владу, бо вона завжди була чужою? Тепер влада своя, але ставлення до неї залишилося негативне. Сьогодні, на жаль, мало хто може гідно винести випробування владою. Влада спокушає. Влада дає силу. А це приводить до безкарності і вседозволеності.

Невже цього домагалися попередні покоління та ми, ті, хто живе Україною?

Що ж зробити, щоб мрії кожного українця у кожному регіоні мали шанс на життя?

Для цього потрібно поважати інтереси один одного. Повага до згоди - це найголовніше в умовах встановлення нової держави. Згода людей, щодо правил співіснування стає законом. Законність та відповідальність – це запорука цивілізованого поступу держави.

Але якщо закони змінюють не громадяни, а пишуться під певні замовлення чи змінюються одним розчерком пера, то яку повагу вони можуть викликати, якщо подекуди суперечать одні одним?

Наш народ століттями виборював свободу. Вся історія України – це історія свідомого опору завойовникам. Ця постійна боротьба унеможлиблювала появу реальної програми життя у незалежній країні, якщо це станеться, як потрібно діяти, які першочергові завдання вирішити. Українці не мали чіткого бачення незалежної України, тому здобувши свободу виявилися неготовими до неї. Тут згадуються слова Михайла Драгоманова – великого українського філософа і мислителя, який сказав приблизно так: українці чітко знають, чого не хочуть, але зовсім не розуміють, що їм потрібно. Хоча саме Михайло Драгоманов наприкінці ХІХ ст., аналізуючи ситуацію в Україні в умовах двох імперій, у праці "Вільний союз, Вільна спілка" пропонував програму, яка враховувала бажання всіх українців. Драгоманов аналізував федеральний принцип побудови держави французького філософа Ж.П.Прудона,

пробував адаптувати його для України і оцінював його в дії у Швейцарії.

Так, і на правому і на лівому березі Дніпра завжди жили і живуть українці. Але тривалість окупації на цих теренах була різною. Схід був кілька століть під владою Російської імперії. Там страх зробив свою справу, вичавив українство з великої частини України, або приховав його у глибинах української душі. Західні області постраждали у цьому плані менше.

Але хіба Україна – лише захід? Хіба Схід – це не Україна, а Росія? Чи це дві, три чи більше Україн, обмежені одним кордоном? Україна справді об'єднує великі регіони, які дуже відрізняються один від одного, але які сприймають Україну своїм домом і не прагнуть розколу держави, відмовляються від сепаратистських поглядів. Кожний регіон хоче зберегти свою ідентичність і самобутність. То чому, народ, який за конституцією є єдиним джерелом влади в Україні, позбавлений права творити закони чи впливати на їх прийняття, вносити зміни до конституції і бути господарем на своїй землі? Чому результати всенародного чи місцевого референдуму мають лише рекомендаційний характер, а не є законними актами? Чому народ позбавлений права відкликати депутата рад різного рівня, якщо цей депутат не оправдав надій своїх виборців? Чому корупція пронизує майже кожен сферу життя в Україні? Чому обмежуються права і свободи громадян? Чому керуюча верхівка так просто забуває свої обіцянки? Чому ми не маємо можливості захистити те добре, що вже здобуте? Чому ми вимушені боятися сили, яку влада може проти нас застосувати?

І знову ж таки – це результат безкарності і вседозволеності.

Щось не так з нашою Україною... Чи правильний шлях ми обрали? Що потрібно для того, щоб Україна, стала справді вільною, багатою, самодостатньою? Кого взяти собі за приклад? Насамперед, треба вичавити з себе раба. Вільна країна – це

країна вільних людей. Ідеальних держав нема, але є моделі, які вирізняються з поміж інших.

Яка країна сьогодні є справді незалежною, правовою, позаблоковою, стабільною, безпечною і багатою? В чому її особливість? В чому секрет її успіху? Чи є щось спільне між Швейцарією та Україною? Чи можна використати щось з вікового досвіду Швейцарії?

Маленька країна Швейцарія демонструє дієвість федерального принципу Прудона, викликає захоплення вже не одного покоління європейців. Швейцарія – це держава, яку сформували три народи, федеральна модель є для неї виправданою.

Але найголовніша відмінність Швейцарії не у цьому, а у децентралізації та колективному управлінні.

Згідно конституції Швейцарії структура влади поділена на федеральну, кантональну та комунальну, з чіткими уповноваженнями кожної. Керівництво державою здійснює не один президент, а президентська рада, до складу якої входять семеро людей, представників різних політичних партій і кантонів (регіонів), різних мовних середовищ. За роботою цієї ради спостерігає восьмий член ради, який не має права голосу. Ця президентська рада приймає колегіальні рішення. Головують у раді по чергово всі президенти. Така форма керівництва виключає корупцію, спонукання до прийняття рішень, залякування чи тиск.

Така ж колективна форма управління (5–7 осіб) зберігається на кожній ланці державного, кантонального, комунального (міського) управління.

У Швейцарії існують масові вибори, але кожен має право вносити зміни у бюлетені, кожен голос враховується. Це дозволяє обирати людей, які користуються довірою і повагою у виборців. Громадяни мають право у будь – який час відкликати депутата з ради будь – якого рівня.

Особливу увагу заслуговує питання повноважень рад різного рівня і розподіл коштів.

Комунальні (муніципальні) ради мають і найбільше повноважень і найбільше обов'язків. Вони слідкують за розвитком свого міста, формують бюджет, збирають податки. Для фінансування муніципальних завдань у руках комунальних рад є достатньо коштів, бо велика частина зібраних податків залишається в розпорядженні комунальних рад. Хто краще розуміє потреби комуни, ніж її мешканці?

Кантональна рада вирішує міжкантональні та внутрішні питання, кількість депутатів у ній є меншою, а федеральна рада (парламент) взагалі малочисельна, бо вирішує лише дуже обмежене коло питань загальнодержавного та міжнародного значення. Без погодження з муніципальними радами не приймаються закони на кантональному рівні, кантональні та муніципальні ради впливають на прийняття федеральних законів. Отже основна відмінність швейцарської моделі у тому, що вертикаль влади формується знизу до верху, а не навпаки, як у всіх централізованих державах. Міські та кантональні ради фінансують свою поліцію, суддівську систему, соціальні проекти, економіку свого регіону. Кожний кантон має навіть свою конституцію, закони змінюють з ініціативи громадян і затверджують на референдумі. Результат народного волевиявлення стає законом. Окрім того, слід пам'ятати, що управління на кожному етапі здійснюють ради – чи це рада директорів, чи рада акціонерів, чи рада співвласників... На жодному етапі нема одноосібного прийняття рішень.

Окреме місце займає питання військового забезпечення і захисту держави. Дозвіл на зброю є основним засобом безпеки громадян Швейцарії, але одночасно, як свідчить статистика, у Швейцарії найменша кількість кримінальних справ зі застосуванням зброї у світі.

Служба в армії є обов'язком кожного чоловіка. Після служби, яка теж відрізняється від загальноприйнятої армійської служби, кожний чоловік забирає зброю додому, зобов'язується утримувати її в належному бойовому стані і періодично проходить військовий вишкіл. Так люди можуть захистити себе, свої родини, свої міста і країну.

Це лише декілька з основних відмінностей швейцарської моделі.

Чому така система не популяризується, не обговорюється, не використовується?

Центральні форми правління передбачають централізацію у всьому: збиранні податків, розподілі коштів, призначенні керівництва, спускання циркулярів, законів, рішень.

Але якщо така форма демократії викристалізувалася у високо розвинутих країнах, де закон має силу, а сила законна, де є повага до права і існує свобода, де владу не використовують в особистих цілях, де є прозорість і публічність, де службовці мають високий ступінь довіри, де влада вважає почесною працю на благо громади (хоч і там є винятки!), то такі держави процвітають.

Але у країнах, де демократичні принципи лише зароджуються, ця форма несе певну загрозу. Величезні фінансові потоки стікаються до центру, а потім перерозподіляються між регіонами. Центральна влада фінансує правоохоронні органи, армію, назначає суддів, губернаторів і нерівномірно підтримує економіку областей. Центр возвеличується, а периферія поступово занепадає, перетворюючись на глибоку провінцію. Центральна влада постійно збільшує штат службовців, з'являється все нові і нові відомства, які вимагають щораз більшого фінансування. Таким чином державне управління тримає під контролем всі сфери життя країни. Рішення спускаються зверху, не враховується думка виборців. Беззбройний і безправний народ не може

контролювати владу, перетворюється на народну масу, яка обслуговує обрану собою ж владу. Позбавлений важелів впливу, народ вимушений чекати наступних виборів, на яких, використовуючи великі кошти для рекламної кампанії, шляхом маніпуляцій, зловживань, фальсифікацій до влади приходять нові і колишні депутати, які будуть відстоювати інтереси лише тих, хто привів їх до влади. Саме ілюзія демократії породжує безкарність та всюдозволеність.

Чи можна поєднати краще з усього, що витворила історія державотворення, чи справедливе суспільство – утопія? Чи можна не покладатися на лідерів, щоб не розчаруватися у них за якийсь час? Чи можна повірити у власні сили?

Нам доведеться взяти відповідальність на себе. Ми зрозуміємо історію, переглянемо особливості Магдебурзького права, виборної системи Козацької республіки, термін "демократія" ототожнимо з народовладдям, підтримаємо місцеве самоврядування і будемо господарями свого дому, своєї долі. Владні інститути примиряться з одвічною анархістичною природою кожного українця, "анархістичного" у правдивому значенні цього слова, що передбачає самоорганізацію і свободу. І зрозуміємо, що справедливе суспільство – не фантастика! Швейцарія це засвідчує.

Джерела:

1. Драгоманов М. Вільна спілка - Вольний союз: Безстроковий додаток до "Громади" № 1 1881. -8 с. Паралельний заголовок франц. мовою: La federation. Supplement non-periodique a la "Hromada" // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ditext.com/moroz/1.html>
2. Швейцарія // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F>
3. Конституція Швейцарії // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ditext.com/swiss/constitution.html>
4. Proudhon, Pierre-Joseph. *Du principe federatif* [1863]. The Principle of Federation (1863), ed. Vernon Richards (Toronto: University of Toronto Press, 1979).

Лозинський Олег.

Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму*

У статті аналізуються особливості пострадянської політичної корупції, яка сформувалась на основі посттоталітарного ментально-культурного спадку та пострадянських партійно-господарських кадрів.

Ключові слова: політична корупція, посттоталітаризм, посттоталітарна ментальність.

Для пострадянських держав політична корупція стала атрибутом їх політичної культури. Внутрішня конфліктність суспільств у державах, які виникли після розпаду СРСР задала неєвропейський стиль поведінки в політиці. Приклади політичного волюнтаризму були засвоєні та вдосконалені чиновниками на всіх рівнях владної піраміди і в результаті Україна, Російська Федерація, центрально-азійські держави, згідно висновків авторитетних міжнародних аналітичних інституцій, за рівнем владних зловживань перебувають у 30-ці найбільш корумпованих країн світу [1].

Політична корупція є формою зловживань повноваженнями політиками та посадовцями з метою приходу до влади та збереження її в своїх руках, для особистого та групового збагачення, ухилення від відповідальності за скоєні злочини. Вона супроводжує людство від архаїчних часів до сьогодення [4]. Частина пострадянських держав, до яких відноситься Україна, зазнають значних клопотів від цього соціального явища. Через неї рівень недовіри громадян до влади у пострадянських спільнотах стабільно високий. За даними Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» та Інституту політичних і етнонаціональних

* Посттоталітаризм в СРСР ідентифікується з періодом від середини 1950-х до середини 1980-х років – охоплює «хрущовську відлигу», «брежньовський застій» з притаманним авторитаризмом в управлінні державою.

досліджень імені Кураса НАН України, станом на серпень 2011 р. зовсім або скоріше не довіряють органам влади (Верховній Раді, уряду, міліції, судам, прокуратурі, податковій інспекції) 70-80% громадян [2]. Сфери правопорядку, судочинства, бізнесу, медицини, освіти та ін., містять у своїй структурі корупційну складову. Таких результатів вдалось «досягти» під двадцятирічний акомпанимент демагогії про побудову правової держави та боротьбу з корупцією.

Залишається відкритим питання: чому низці держав колишнього радянського блоку (таким як Польща, Чехія, Словаччина, Литва, Естонія, Латвія та ін.) вдалося відірватись від пострадянського та увійти до європейського цивілізаційного простору і почати будувати життя на більш цивілізованих засадах, а інші (включно з Україною) загрузли у власних суперечностях, обрісши корупційними метастазами.

Ймовірно це сталося через, зокрема, через те, що нові члени Європейського Союзу, менший відрізок часу перебували під впливом політики СРСР (45 років), тому радикальніше і швидше усувають наслідки посттоталітаризму. Натомість Україна (та інші пострадянські держави) зазнала більш тривалих та згубних впливів від колоніальної, згодом комуністичної (тоталітарної та посттоталітарної) політики. Ці культурні відмінності сьогодні чітко відобразились на рівні сприйняття корупції у суспільному житті. Згідно оприлюднених результатів досліджень відомої міжнародної аналітичної інституції Transparency International *індекс сприйняття корупції*** у 2010 р. в Україні, Російській Федерації, Білорусії (~2,5) у двічі вищий ніж у Польщі, Чехії, Словаччині, Литві, Латвії, Естонії (~5,5). Корупційні тенденції в «старих» членів Європейського союзу (Німеччина, Англія, Австрія), а

** Індекс сприйняття корупції – це оцінка різними категоріями громадян того, якою мірою державні службовці й політики сприймають корупцію (зловживання ввіреними повноваженнями з метою особистої вигоди) як прийнятну форму поведінки. Індекс сприйняття корупції вимірюється по 10-бальній шкалі. Чим більш високий бал, тим суспільство більш категорично відмежовується від корупції.

також США, Японії ще менші й тримаються на рівні ~7,5. Найбільш категорично налаштовані проти корупції громадяни Канади, Австралії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Нової Зеландії (~8,5-9,5) [1].

Тому для розуміння особливостей політичної корупції на пострадянському просторі важливо знати її історичні та соціально-психологічні витoki. Без розуміння тоталітарного та посттоталітарного спадку неможливо адекватно формувати лінії на зменшення рівня політичної корупції.

Відомі дослідники, такі як А. Адлер, К.-Г. Юнг, Е. Фромм [4], Т. Адорно [5], К. Поппер, досліджуючи культурно-психологічні причини тоталітаризму у ХХ ст., звертали увагу на те, що у першій його половині в суспільних настроях існувала тенденція до поширення *авторитарного типу ментальності*, для котрої характерні: атеїзм, сприйняття світу у спрощених чорно-білих категоріях, манія зверхності (зумовлена ущербною самооцінкою), жадоба влади, соціальна нетерпимість, жорстокість, монологічність та маніпулятивність комунікації [6, с.16-18]. Такі суспільні тенденції максимально втілились у тоталітарній політиці Й. Сталіна та А. Гітлера.

Мета тоталітарної державної політики – цілковита узурпація влади, безконтрольність, безкарність владної групи осіб та покора населення. Засобом при цьому є страх людей (на рівні умовного рефлексу) перед владою, який досягається періодичними репресіями, зачистками. Довготривала державна політика залякування мала за ціль створити «психотип людини», вигідний для монополізованої влади, який американські соціологи А. Кардінер, А. Інкельс назвали «типовою особистістю», що втілює найпоширеніший спосіб поведінки в певних суспільно-політичних умовах. Наприклад, у тоталітарному суспільстві «типовою особистістю» мав стати *конформіст*, а в умовах «дикого капіталізму» – *визискуючий егоїст* (підприємець, чиновник) і т.п.

Для тоталітаризму (в період «культу особи»), на думку С.О. Макеева, «типова особистість» це – «одномірна людина», «особистість, розчинена в суспільстві». Такий тип людини мав бути по-суті – маріонеткою в руках садистичної влади [3]. Для жорсткого контролю над масами режим створив потужну державну бюрократію, спецслужби, репресивні установи. Антропологічним втіленням бюрократизованої влади став тип «керівника-адміністратора», якого Г.Лассвелл визначив як гіперреалістичного індивіда, догматичного у своїх ідеологічних поглядах, екстравертованого, виконавчого, бруталного, на взірець наглядача у в'язниці.

У тоталітарних реаліях усі мали демонструвати відданість «вождю». Людей, які мали власну думку, гідність, проявляли непокору чекала сумна доля. Важливим завданням тоталітарної політики було виявлення у загальній масі неблагонадійних індивідів та їх усунення як «ворогів народу», «іноземних агентів». Для цього використовували політику провокування: тотально нав'язували брехливу, абсурдну ідеологію, ухвалювали завідомо аморальні, незаконні рішення. Тоталітарний режим знав, що люди, в яких залишились совість та гідність, раніше чи пізніше чинитимуть опір, чим виявлять себе.

З настанням «хрущовської відлиги» почався період *посттоталітаризму*. Суспільне життя стало більш диференційованим. Людей перестали морити штучним голодом, не розстрілювали без рішення суду (як це було в епоху «культу особи»), але з боку влади на населення чинився постійний морально-психологічний тиск прицільними арештами дисидентів, обмеженням громадсько-політичних прав. Траплялись рецидиви знищення неугодних для влади діячів, закамуютьованих під нещасні випадки (В. Івасюк, В.Стус та ін.).

З цього часу почала формуватись більш-менш стабільна партійно-господарська номенклатура, в її лавах далеко не всі вірили офіційним комуністичним догмам. Тип «одномірної» людини, на думку С.О. Макеева, поступився іншим соціальним типам – «особистості, відчуженої від суспільства», «амбівалентній особистості». Значна частина партійних функціонерів жили подвійною мораллю: керувались кар'єрними, меркантильно-корисливими мотивами, хоча для публіки грали роль «ідейних бійців».

Тип «одномірної» людини вичерпав себе з огляду на прагматичні вимоги часу. «Холодна війна» і модернізація озброєнь вимагала підготовки висококваліфікованих наукових, конструкторських, інженерних спеціалістів з творчим складом мислення. Інтелект таких фахівців не міг розвиватись під пресом залякувань та догматичної офіційної ідеології, яка в посттоталітарних реаліях перетворилась на обтяжливий ритуал.

Правозахисні дисидентські рухи в Угорщині, Польщі, Україні та інших республіках СРСР стали виявом протиріч посттоталітаризму і тоталітаризму, до якого влада спробувала знову повертатись у період «брежнєвського застою». Представники руху «шестидесятників» (більшість з яких були репресовані) чинили спротив брехливості офіційної пропаганди та політиці «закручування гайок».

Попри зусилля влади комуністичний міф почав втрачати свою гіпнотизуючу силу. У посттоталітарний період розквітла «подвійна мораль» – з екранів телебачення, з сторінок преси, на зібраннях виголошувались офіційно схвалені гасла, а за лаштунками (на кухні) люди жили абсолютно іншими цінностями.

Одним з перших інтелектуалів, якому вдалось у повоєнний час вирватися з тоталітарних лещат і донести до західної громадськості інформацію про те, якими засобами в країнах

соцтабору зомбують свідомість населення був Чеслав Мілош^{***}. У книзі «Поневолений розум» він провів паралель між офіційною ідеологічною пропагандою в країнах соцтабору з *кетманом* – комунікативною технологією приховання справжніх своїх думок та свідомого цілеспрямованого обману [7]. В мусульманських країнах кетман означав фіктивне зречення своєї віри (обман), що дозволялось за умов, коли людину за висловлені нею погляди могли піддати тортурам чи знищити. Згідно з кетманом, людина має право не відкривати перед ворогом своїх справжніх «карт» (переконань, цілей), тому з метою уникнення небезпеки може вдаватися до брехні, маніпуляцій, будь-яких хитрощів (макіавеллізм).

У посттоталітарний період розквіту «подвійної, потрійної моралі» представники радянської номенклатури витворили власний варіант «кетману». Комуністична риторика для значної маси функціонерів була маскою, за якою вони приховували свої прагматичні інтереси. Партійних новобранців відсіювали з огляду на їх спроможність артистично «грати на публіку», камуфлювати особисті думки, мотиви, зв'язки. В «грі» залишались найбільш цинічні партійні інтригани, що при потребі переступали через голови своїх політичних союзників, конкурентів.

Владні зловживання супроводжувались брехливим словесним рефреймінгом. Чеський дисидент Вацлав Гавел^{****} зазначав: «життя в системі наскрізь пройняте лицемірством і брехнею; влада бюрократії називається владою народу; ...повсюдне приниження людини видається за її остаточне

^{***} Чеслав Мілош (1911-2004) – відомий польський літературознавець, поет, дипломат, юрист, лауреат Нобелівської премії (1980), зробив вагомий внесок до розвитку антитоталітарного дискурсу. Після одержання у Франції права політичного притулку (1951) вийшла друком книга «Поневолений розум» (1954), що принесла Ч.Мілошу всесвітню відомість.

^{****} Вацлав Гавел (1936-2011) – чеський драматург, правозахисник, тричі зазнавав ув'язнення. Після придушення «Празької весни» (1968) публічно виступив проти політичних репресій і порушення прав людини у Чехословаччині. У статті «Сила безсилих» (1978) висвітлив ідеологічні засоби впровадження посттоталітаризму. Державний діяч, останній президент Чехословаччини, перший президент Чехії (1993-2003).

звільнення; ізоляція від інформації називається її доступністю; ...урядове свавілля – дотриманням законності; придушення культури – її розвитком; ...виборчий фарс – за вищу форму демократії; заборона на вільну думку – за найпередовіший науковий світогляд; окупація – за братську допомогу» [8].

З розпадом СРСР посттоталітаризм як явище не отримав символічної розв'язки: комуністичну ідеологію та практику не засуджено. Зі зникненням явних «ідентифікаторів» репресивної політики (КДБ, таборів Гулагу, радянського рубля) приховані рудименти посттоталітаризму законсервувались у новостворених державах, загальмували демократичні перетворення. У суспільствах, що залишились носіями посттоталітарної ментальності політична корупція стала їх невід'ємним атрибутом. Дещо осучаснена і прикрита національною символікою посттоталітарна за сутністю політична верхівка змогла «перетравити» і радикально налаштованих дисидентів, і пізніші вкраплення опозиційних національно-демократичних сил.

Здатність приховувати владні зловживання, перекручувати сенс, називати «біле» «чорним», як елемент корупційної політики в посттоталітарних реаліях, досі залишається актуальною політтехнологією. Використання брехливо-корупційних виборчих схем дозволяє корумпованим гравцям дезорієнтувати виборців, повертатись до парламенту та місцевих органів влади крізь списки опозиційних партій, нівелювати вплив реальних політичних конкурентів, отримувати матеріальний зиск від політичних інтриг.

Доводиться визнати, що посттоталітарні, а за сутністю – корупційні суспільно-політичні тенденції в Україні за останнє двадцятиріччя не вдалось подолати. Це стало наслідком впливу, зокрема, політики північно-східного сусіда, який досі втримує важелі впровадження власних інтересів у політику та економіку нашої держави. Шанси якісно змінити,

«перезавантажити» ситуацію у 2005-2006 рр. не були реалізовані.

В Україні носії посттоталітарного менталітету домінують не лише на рівні центральної влади, а й у багатьох сферах суспільного організму. Зокрема з цієї причини важко даються реальні реформи навіть тоді, коли приходять до влади начебто «нові» політики, «нові» партії, приймаються начебто «прогресивні» закони. Корумпована реальність досі «розводила», «переграла» на свою користь більшість зрушень.

Однозначних і простих рецептів виходу українського суспільства з корупційно-посттоталітарного глухого кута немає. Є. Свєрстюк з приводу питання, хто б міг в Україні взятися за «люстрацію» та політичне «очищення» іронічно зауважив: «Ми успадкували всі форми советського життя і людей того ж покрою. Ми є продовженням цієї системи... Треба мати кому і з ким люстрацію проводити. А доручати комуністам чи агентам, щоби вони фільтрували комуністів... У нас (в середовищі колишніх політв'язнів – уточнення О.Л.) свого часу був анекдот: люстрація буде можлива, якщо її профінансує компартія» [9; 10].

Корупційно-посттоталітарний (а по-суті, криміногенний) стиль суспільного життя «по-понятіям» поступиться більш раціональним і цивілізованим стосункам, коли *примітивно-маніпулятивні* соціальні взаємини в суспільстві (насильницькі, шахрайські, що стали «нормою» внаслідок тоталітарного свавілля та криміналізації останніх десятиріч) поступляться *конвенційно-діловим* – дотримання домовленостей, законів, що є умовою наближення до європейських стандартів співжиття.

На нашу думку, інфіковані посттоталітарним менталітетом суспільні системи самотужки не здатні долати явища політичної корупції. Без зовнішнього конструктивно-правового впливу справи в корумпованій державі десятиріччями можуть

не змінюватися. У випадку з Україною, виходом міг би стати зовнішньо-політичний вплив ЄС (укладення договору про асоціативне членство нашої держави з Європейським Союзом), внаслідок якого непомірні апетити корумпованого політичного істеблішменту могли б повертатись до принципу реальності.

А на даний час з позицій реалізму та здорового глузду слід постійно мати на увазі, що будь-яка реформістська владна та партійна риторика у посттоталітарних спільнотах залишатиметься лише риторикою і не даватиме очікуваних позитивних зрушень якщо не враховувати якої якості «людський матеріал» ці реформи береться втілювати у життя.

Джерела:

1. Індекс сприйняття корупції // Електронний ресурс. Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index&usg=ALkJrhjvWxriiruvFz6KHOBVAndUkYhyLA
2. Хавронюк М., Печончик Т. Навіщо така держава? // Українська Правда. Середа, 16 травня 2012.
3. Базисний тип особистості за соціалізму та в посттоталітарному суспільстві // Соціологія: Навч. посібник / За редакцією С. О. Макеева. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12580925/sotsiologiya/bazisniy_tip_osobistosti_sotsializmu_posttotalitarnomu_suspilstvi
4. Фромм Э. Бегство от свободы // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.ru/PSIHO//FROMM/fromm02.txt>
5. Адорно Т. Авторитарная личность // Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ власти. – Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 576 с.
6. Енциклопедія державного управління: у 8 томах. – Том 8. Публічне врядування / наук. ред. кол. : В.С. Загорський та ін. – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2011. – 630 с.
7. Милош Ч. Порабощенный разум. – СПб.: Алетейя, 2003. – 278 с.
8. Гавел В. «Сила безсилах» (витяги з есею) // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/feature/24428097.html>
9. Сверстюк Є. Про агентуру в політиці, фальшивих священників і люстрацію // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/03/15/338192>
10. Сверстюк Є. Вечный феномен диссидентства // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://polit.ru/article/2010/05/11/dissident>

Мороз Валентин. **«Шестидесяті» роки в Україні**

Українська ситуація тривалі десятиліття є компонентом імперської ситуації. Усі процеси на Україні – соціальні, економічні, культурні, духовні – протікають, у формах, породжених або тиском імперських тенденцій, або спротивом цим тенденціям. «Фактично ж на протязі уже 60 років точиться майже непомітна, але вперта й кривава боротьба між совітським режимом і національною свідомістю українців... Незважаючи на всі переслідування, масові вияви національної свідомості і певний ренесанс національної культури відбувається негайно і кожного разу, коли в результаті тих чи інших політичних змін трохи зменшується терористичний тиск з боку режиму» [1]. Так характеризує українську ситуацію 1960-х років дослідник І.Литвиненко, яка є ключем до розуміння українського питання та Росії.

По суті Україна штучно була відтята од будь-яких світових впливів, як позитивних, так і негативних. Це дає відчутний результат у кількох аспектах. З одного боку, українець сформований по-російському, і навіть антиросійські (антиімперські, фактично) протести здебільшого мають, так би мовити, російську, «чеховсько-достоевську» логіку. Досить простудіювати чималий самвидав Олесь Бердника [2]. По-друге, через штучну відрубаність од світових впливів більшість українців просто не можуть виробити позиції стосовно певних світових явищ. Наприклад, вони не можуть відчутти й збагнути таке явище, як, скажімо, американський культурний імперіалізм, що породив уже поважний спротив у цілому світі. По-третє, є і позитивний результат, а саме: штучна стиснутість українського інтелекту межами імперського кордону виробила в нього могутню пружність і відпорність до всього російського та гостре відчуття й розуміння суті російсько-імперської

системи. Це породило низку творів, які ще не оцінені належно, але які послужать напевно наступним поколінням як незамінний матеріал для зрозуміння Росії, і в першу чергу – механізму русифікації. Маємо на увазі «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби [3], «Собор у риштуванні» Євгена Сверстюка, «Лихо з розуму» Вячеслава Чорновола [5]; список можна продовжити.

Перед дослідником теми «Шестидесятих років в Україні» постають дві труднощі. Перша з них – загальна, типова для починань даного типу. Йдеться про першопочаток. По суті все, написане до цього часу про українські 60-і роки є полемікою, або журналізмом, або просто збірками документів. «... Ми не робили спроб (і не мали наміру) аналізувати матеріали і документи... Нашим завданням було зібрати цей матеріал і довести його до відома громадськості» [6] – пише Осип Зінкевич у передмові до збірки матеріалів Української Гельсінкської Групи. Позиція дуже типова. Від аналізу покищо утримуються. (Маємо на увазі аналіз базово-історичний. Бо кон'юнктурно-політичного аналізу не бракує; але в даному випадку вони не беруться до уваги).

Історичного дослідження на цю тему ще не було, і не могло бути. Лише тепер, у кінці 1980-х років, це стає можливим. І справа не лише у майже 20-річній дистанції, яка дає вже можливість глянути на події 1960-х років як на історію. Головна причина – у тому, що 1960-і роки закінчились як етап великими «різдв'яними» арештами 1972 року. Тому на цю епоху вже можна глянути збоку як на цілість. 1970-і роки, що були періодом історичного спаду української активності, мають власне обличчя, і включати їх до даної теми було б помилкою. 70-і роки дали в Україні таку цікаву форму активності, як Українська Гельсінкська Група і гельсінкський рух в цілому. Це явище вже має численну літературу. В основному – це публікації документів; найповнішою збіркою є «Українська

Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали» [7]. Хоч 70-і роки й український гельсінкський рух не входять хронологічно до розглядуваної теми, проте матеріали гельсінкського руху фігуруватимуть у даному дослідженні постійно. Справа а тому, що деякі тенденції 1960-х років оформились остаточно саме в документах гельсінкського руху, хоч у 1970-і роки вони вже себе вичерпали і по суті належали до минулої епохи.

«Історичний маятник» України, пройшовши глибокий «низ» у 1950-і роки, після закінчення бурхливої епопеї УПА, знову виніс хвилю нашого відродження високо вгору у 1960-і роки. Як у кожному періоді піднесення, «джерельність» української духовости була в ці роки на диво врожайною і дала вагомий внесок не лише в літературу та мистецтво, але також до скарбниці української спадщини в усіх її аспектах. У 1970-і роки, в умовах спаду, ця видайність різко знижується. Маємо на увазі оригінальні, чисто українські явища і концепції, породжені власним ґрунтом.

Гельсінкський рух на Україні був відблиском загальносвітової тенденції, породженої епохою «детанту». Московське дитя, викупане у московських водах і сповите у московські пелюшки, зробило раптом неочікуваний вибрик: почало бити власних батьків. Те, що було задумане як диверсія на експорт, проти Заходу, несподівано принесло проблеми у внутрішньо-імперське життя. Характерним у цьому відношенні є багатючий самвидав Миколи Руденка. Коли уважно порівняти його з яскравими іменами 1960-х років, то стає помітною кардинальна різниця в одному (фундаментальному) аспекті. У 60-і роки навіть найменш професійні, перші автори (Порхун, наприклад) виробили український стиль, різко відмінний од московського, «загально-демократичного» способу полемізування. У Руденка ж блискучий стиль, глибина і виразна національна свідомість висловлені у рамках

принесених тенденцій. Наприклад, його «Економічні монолози» – це переспів відомої теорії Франсуа Кене [8]. Так буває завжди: в епоху спаду видайність вланих джерел закривається, щоб назбирати нові ресурси для майбутнього вибуху.

Тенденції 1980-х років, що почалися пострілами Бориса Терелі 10 червня 1982 року [9], розвинулися у двох напрямках. По-перше, пошвалив спою діяльність підпільний Український Національний Фронт, заснований ще у 1960-і роки [10]. По-друге, на Україні з'явився (в карпатському регіоні) специфічний рух, що показує виразну тенденцію стати масовим. Це зовсім нова форма національного спротиву на платформі вимог легалізації Української Греко-Католицької Церкви. Близько тисячі випадків відмови од совітських паспортів на знак протесту проти церковної політики влади [11] – це явний доказ, що тенденція має нахил стати масовою. Тісно з цим пов'язане питання покутників – особливої релігійної групи, що поклала в основу своєї доктрини концепцію українського месіанізму [12].

Впадає в очі новий «поворот до джерел» у 1980-і роки. Обидві названі тенденції мають виразне національне обличчя і не є копіюванням чужих форм. Тяга до підлільно-партизанської діяльності (УНФ) завжди була притаманна українцям карпатського регіону; греко-католицька церква теж є унікальним, чисто українським феноменом у церковному житті. Характерно, що католицька ідея Йосипа Терелі та його товаришів з «Ініціативної групи захисту прав віруючих та Церкви на Україні» наскрізь пронизана українізмом. Досить навести один уривок з «Хроніки Католицької Церкви на Україні»: «Українці! Пом'ятайте, що є вірниці та вірники, що до скону вірні нашій католицькій Церкві, Україні – моліться, моліться кождодневию, повсякчас – Бог прийде на допомогу розп'ятій Україні, не марні сльози і кров невинно убієнних, замордованих по тюрмах та таборах за віру та Україну!» [13].

Покищо годі глянути «збоку» на цей новий етап української активності: він ще не закінчився. По суті можна лише говорити про початок нового піднесення після спаду 1970-х років. Піднесення це не є ще виразним; по суті маємо право говорити про «хворе світання», а не про нову хвилю як матеріал для дослідника.

Отже, перша трудність для дослідника таких тем, як 1960-і роки, хронологічно ще недосить віддалених від сьогодення – це несформованість корпусу джерел. Історичні дослідження кожної теми починаються, власне, а того моменту, коли «канонізується» певне число (певний тип) джерел, що є загальноприйнятною базою для студій. Річ ясна, що до цього кола постійно долучуються нові назви. Але то вже на базі певного критерію. Напочатку ж трудність у тому, що критерію не існує, отже – вагоме і маловагоме часто видаються «однаковими на зріст». Оминути цю проблему неможливо. Дослідник таких свіжих тем завжди мусить бути вибіркоким у підході, до джерел. І справа зовсім не в тенденційності оцінки чи в суб'єктивності смаків (хоч і це – річ природна для дослідника, який був одночасно очевидцем, а то й учасником подій). Навіть при найоб'єктивнішій оцінці перший дослідник все ж мусить віддати перевагу одним джерелам, автоматично відсуваючи в тінь інші. Лише після появи таких перших досліджень стає видимою загальна панорама теми і наступні завдання дослідників. І найголовніше – стають видимими прогалини та недоліки, які необхідно заповнити і виправити.

З огляду на вищесказані причини автор не претендує ані на повноту охоплення теми, ані на повноту у використанні джерел. (Зрештою, про яку повноту можна говорити, коли основні джерела ще знаходяться у закритих архівах КГБ). Автор намагався охопити всі аспекти й тенденції, наскільки це можливо на даному етапі розробленості теми. (Тому автор буде вдячний як за вказівки стосовно невикористаних джерел і

публікацій, так і за критику з приводу висвітлення тих чи інших тенденцій).

Друга трудність у дослідженні даної теми – специфічна, і торкається лише її. Для широкого світу тема «Хрущовської відлиги» та процесів, пов'язаних з нею, подана певними чинниками як тема боротьби за людські права. (Навіть тепер, у 1980-і роки, фрази типу «борець за національні права України» або «український політичний в'язень» автоматично перекладаються західними інтелектуалами як «Human Rights activist», і з цим доводиться боротись на кожному кроці [14]. «Human Rights» – ця формула більш прийнятна для тих колоніально-імперіальних сил світу, які вважають головним ворогом національні рухи. А проте реальним є той факт, то 1960-і роки у Совітському Союзі – це вибух національно-визвольної активності у першу чергу. Починаючи з віршів, якими заявив про себе Самвидав («Україно! Ти моя молитва!»), і кінчаючи теоретично-оглядовими працями, у центрі уваги завжди ставили національне питання. Найголовніший, підсумовуючий твір 60-х років (не лише українських) має вимовну назву: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Винятком були лише властиво-російські тенденції. Тут переважав інтерес до загально-гуманітарних («загально-демократичних») тем. Але навіть і російське шестидесятництво зродило помітну націоналістичну літературу, що в центр уваги ставить національне питання. Для прикладу досить навести «Маніфест російських патріотів», виданий «групою Фетісова». У ньому писалось: «Для нас нація первинна, а все інше – похідне від неї. Нація для нас – не лише біологічний різновид, а й особлива духовна спільнота, своєрідність якої має глибокий містивний сенс... Національне питання – головне питання сучасності, але для прихильників егалітарних вчень воно ніколи не буде головним і ніколи не буде ними правильно усвідомлене... Які основні ознаки нації? По-перше – расовий тип. Людина може

змінити мову, релігію, але вилізти з власної шкіри нездатна. Часто кивають на змішаність сучасних рас, одні з підтримкою, інші – з жахом. При цьому забувають, що змішування само по собі не обов'язково призводить до появи гібридних типів: риси однієї з ліній можуть цілковито переважати серед нащадків. Расовий тип визначає психологічну будову, що тут її розуміємо дуже широко, не лише як темперамент, а й як здатність до суспільних зв'язків певного типу... Національне питання сьогодні – проблема не лише країн, що розвиваються. З ним стикаються й такі високорозвинені країни, як Англія, Канада, Бельгія, і навіть вихвалена всерйовна демократія не знає, як його розв'язати. Особливо скомплікованим є національне питання в нашій країні» [15].

Отже, тенденції, що відводили національному питанню другорядне місце, складали незначну меншість у 1960-і роки. Проте саме вони були рекламовані перед світом у першу чергу, і стали найбільш відомими (наприклад, т.зв. легалістичний напрям Сахарова). Праці, що трактують 60-і роки як «Весну Народів», тобто вибух національної активності, покищо складають меншість у літературі на цю тему, хоч на світовому ринку є вже вагомі публікації [16]. Найперспективнішою і найбільш сприйнятною для Заходу є тенденція поєднання проблеми людських прав з проблемою національно-визвольної боротьби. У цьому напрямі робляться перші кроки, як правило нелегкі, бо центри світової історичної науки перебувають у центрах старих колоніальних імперій, підсвідома симпатія яких завжди є на боці Москви, – навіть у тому випадку, коли московський експансіонізм є безпосередньою загрозою дряхліючим центрам колишньої сили.

Часто говорять про нерозуміння специфіки національного питання певними світовими або дисидентсько-російськими чинниками. Без сумніву, для того, чия нація не є на колоніальному становищі (або була десь у 10-у сторіччі), важко

збагнаний, відчуті, за що бореться Левко Лук'яненко і які ресурси дають йому силу витримувати майже 30-літню тюрму. Проте було б помилкою перебільшувати роль цього нерозуміння.

Ось як оцінює російський автор національне питання в СРСР: «В засобах і методах для досягнення уніфікації більшовики, під впливом Леніна, виявили значно більше гнучкості, ніж царський уряд. В той час як останній стояв на точці зору заперечення будь-якої культурно-національної самобутності і переслідував кожний її прояв, шляхом заборони публічного вживання місцевих мов і затримки адміністративними засобами розвитку місцевих культур, більшовики йдуть до тієї ж мети обхідними, значно ефективнішими шляхами. Вони не тільки дозволили і навіть зробили обов'язковим вживання національних мов, але й дали неросійським провінціям назви союзних республік, і т.д. Одночасно вони створили такі умови, що ці «добродійства» виявились фіктивними. Новостворені держави шляхом скомплікованої партійно-адміністративної механіки безконтрольно керуються з центру, а права їхніх урядів в деяких питаннях є не набагато ширшими за права обласних і губернських земств при царях, а в деяких випадках навіть вузкими...

Відносно ж національних мов, то вони дозволені й узаконені, але разом з тим створено такі умови, що ці мови виявились зовсім зайвими і публічне їх вживання виявилось незручним, а при деяких обставинах навіть небезпечним. Кожний культурний громадянин будь-якої союзної чи автономної республіки не поспішає маніфестувати свою симпатію до місцевої мови, бо знає, що це може відбитись на його кар'єрі і його навіть можуть звинувачувати за буржуазний націоналізм та заставити признатись до якогось іншого злочину, не зв'язаного із вживанням національної мови; це

закінчується покаранням. Більшість культурних громадян всіх не російських областей, турбуючись про спокійніше майбутнє своїх дітей, воліє віддавати їх до російських шкіл...

Після кривавих оргій Сталіна партія перейшла до нової методи: денаціоналізації шляхом масових переселень і розселень. Із союзних республік, не виключаючи й російську частину РСФСР, населення заохочують до виїзду в азіатські області держави, а звідти спрямовують такий самий потік тубільців в індустріальні центри Європейської Росії» [17].

Як бачимо, автор розуміє механіку русифікації. Розуміє також, що комуністична політика є продовженням царської, тільки в більш небезпечній для гноблених націй формі.

Російські автори розуміють також, що кардинальні зміни у СРСР могли бути спричинені лише національним чинником. Один з них, Ігор Шафаревич, пише: «... класова ненависть, імовірно, не зможе знову стати тим сірником, який підпалить наш дім. Але національна – напевно зможе. По підземних поштовхах, що їх чутно тепер, можна відчути, якою руйнівною силою вона здатна стати, якщо вирветься назовні» [18].

Цікаве в цьому напрямі, мабуть, твердження Солженіцина, який каже: «...якби за 12-бальною шкалою землетрусів відзначати напругу національних суперечностей, то в старій Росії це було б десь на балі 2, а нині в СРСР – на балі 10» [19].

Національне питання – це ключ до розуміння Російської імперії. «Успадкувавши від Російської імперії розмаїтий національний склад і складні національні проблеми, Радянський Союз протягом всієї його історії намагається вирішити національне питання як найголовніше завдання своєї внутрішньої політики. Якщо слушно, що зовнішня політика – це продовження та функція внутрішньої, то національні проблеми неабияк впливають і на зовнішню політику СРСР. Взагалі, Радянський Союз, його своєрідність, його перспективи та політику годі зрозуміти, не дослідивши національних про-

блем цієї держави», – каже Ізраїль Клейнер [20]. Ця формула, на жаль, ще не стала на Заході загально визнаною.

Україна, як база імперії, є, звичайно, в центрі усіх тенденцій, зв'язаних з національними проблемами цієї імперії. Тому досвід українських 1960-х років повинен бути предметом зацікавлення для кожного, хто студіює ситуацію на сході Європи та перспективи цього шматка земної суші.

Джерела:

1. Литвиненко И. Украинская проблема и Россия // «Сучасність», 1979. – С.15.
2. Відкритий лист О.Бердника до президента США Дж.Картера, 17 листопада 1976 р. // «Український правозахисник рух». – Торонто-Балтимор: «Смолоскип», 1978. – С. 189.
3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен, 1968.
4. Сверстюк Є. Собор у риштуванні. (Самвидав).
5. Чорновіл В. Лихо з розуму. – Париж, 1970.
6. Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор, 1983.
7. Там же.
8. Руденко М. Економічні монолози // «Сучасність», 1978.
9. «В Україні знов починають стріляти» // «Анабазис». – Ч.13, 1983. – С.5.
10. «Хроніка католицької Церкви на Україні». – Ч.6. – С.27.
11. «Хроніка католицької Церкви на Україні». – Ч.4. – С.7.
12. Стус В. З таборового зошита // «Сучасність». – Ч.11, 1983. – С.90.
13. «Хроніка католицької Церкви на Україні». – Ч.6. – С.36.
14. «Анабазис». – Ч.23, 1985. – С.14.
15. «Русская мысль». – Париж, 26.11.1971.
16. Nationalism and Human Rights. Edited by Ihor Kamenetsky. Littleton, Colo., 1977. The Decolonisation of the USSR. – Toronto-New York, 1978.
17. Белопольський А. СССР на фоні прошлого Росії. – Вашингтон, 1973. – С.422-426.
18. Из-под глыб. – Париж: ІМКА-Пресс, 1975. – С.113.
19. «Две пресс-конференции». – Париж: ІМКА-Пресс, 1975. – С.43.
20. Ізраїль Клейнер. Національні проблеми останньої імперії. – Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, 1978. – С.14.
21. «За що усунули Шелеста» // «Сучасність», 1973. – С.80-82.
22. Кошелівець І. Олександр Довженко // «Сучасність», 1980.
23. Ізраїль Клейнер. Національні проблеми останньої імперії. – Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, 1978. – С.166.
24. Ізраїль Клейнер. Національні проблеми останньої імперії. – Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, 1978. – С.167.

Patrzalek Wanda.

Wymiary komunikatywne i system wartości społeczeństwa polskiego w świetle badań własnych

Współczesne społeczeństwa, jak określa je M. Mead prezentują kulturę postfiguratywną, której cechą wyróżniającą spośród innych kultur jest niesamowita prędkość i zasięg zmian sprawiające, że doświadczenia, normy i wzorce zachowań ludzi starszych, a nawet ludzi w średnim wieku nie są adekwatne do nowych sytuacji, w których przyszło żyć tym pokoleniom. Obecna społeczność globalna jest pierwszą w historii ludzkości, w której doświadczenia z wyrastania w pewnym systemie kulturowym nie są wystarczające, aby przewyższyć ludzi młodych swoją wiedzą i doświadczeniem. Rozłam pokoleniowy zauważalny jest na całym świecie, ma więc zasięg globalny. Szybki obieg informacji powoduje globalność wielu zjawisk opartych na wspólnej wiedzy, ale i wspólnym zagrożeniu. Dzieci i młodzież dojrzewające w warunkach ciągłej zmiany są w stanie do tych zmian się przystosować. Często nie mają wyobrażenia o zachowaniach swoich przodków, postrzegają natomiast, że środki których używają współcześnie są nieadekwatne, nie wiedzą ale czują, że musi istnieć lepszy sposób radzenia sobie z nimi [1].

W drugiej połowie XX wieku w europejskich i innych rozwiniętych ekonomicznie krajach na skutek dokonujących się zmian demograficznych nastąpiły przeobrażenia w obrębie modelu rodziny osłabiające znaczenie małżeństwa na rzecz kohabitacji [2]. Obok kohabitacji i singli pojawia się nowa forma rodziny dual career, zwanych dinksami (Double Inkom No Kids) podwójny dochód i żadnych dzieci, małżonkowie skoncentrowani na karierze uzgadniają, iż nie chcą mieć dzieci czasami w przypadku kobiet jest to typ decyzji odroczonej [3].

W artykule zostanie przedstawiona próba porównań zmian w systemie wartości pokolenia posttransformacyjnego na tle ogólnego

systemu wartości Polaków w odwołaniu do badań własnych autorek opracowania, jak i ogólnopolskich badań prowadzonych w tym obszarze.

Pokolenie posttransformacyjne stanowią ludzie urodzeni po roku 1980, których główną orientacją życiową jest nastawienie konsumpcyjne, aspiracje na posiadanie rodziny typu dinks, preferują konsumpcję i stabilizację uznają za najważniejsze wartości związane z wykształceniem, pracą i karierą zawodową [4]. Owo pokolenie wyrasta w nowych warunkach funkcjonowania kultury konsumpcji wiążącej się z systemem wartości będących podłożem działań jednostek. Autorzy prac o kulturze konsumpcji między innymi Z. Bauman (1995, 1998, 2000), J. Baudillard (1973), G. Simmel (1997), T. Veblen (1971), M. Golka (2001), W. Patrzalek (2004) ujmują wartości w kontekście postaw powiązanych z systemem wartości wpływających z dominującego źródła kultury konsumpcji.

W celach porównawczych przeprowadzono pod kierunkiem W. Patrzalek badania ankietowe wśród studentów wrocławskich uczelni: Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Przyrodniczego i Politechniki Wrocławskiej metodą ankiety rozdawanej i internetowej na próbie dobranej kwotowo stanowiącej około 200 jednostek badawczych. Jednym z ważnych kryteriów doboru kwotowego była przynależność do pokolenia posttransformacyjnego młodych osób urodzonych po roku 1980, kształtujących swoją tożsamość w okresie przemian transformacyjnych i tworzącego się w naszej rzeczywistości społeczeństwa konsumpcyjnego. Wobec zmian systemowych i powodowanych nimi napięciami wynikającymi z konieczności rozwiązywania różnych problemów pojawiających się w sytuacji konfliktu zachowań wyuczonych i nowych nieznanymi można przyjmować różne strategie. Najbardziej znane to stagnacyjna i rozwojowa. Pierwsza z nich wynika z postaw konserwatywnych nastawionych na zachowanie istniejącego ładu społecznego.

Strategia rozwojowa forsowana jest głównie przez ludzi niezadowolonych z istniejącego porządku społecznego, zwolenników zmian a także grupy upośledzone ekonomicznie, społecznie bądź politycznie [5].

Pokolenie posztransformacyjne jednostek dorastających po roku 1989 cechuje życiowa orientacja konsumpcjonistyczna wynikająca z faktu zastanej rzeczywistości kształtowanej przez konsumpcję i nadpodaż [6]. W polskich realiach dochodzi często do synergii wartości wpływających z kultury chrześcijańskiej i jej orientacji altruizmu na zewnątrz z wartościami kultury protestanckiej indywidualizmu do wewnątrz [7]. Z badań prowadzonych pod kierunkiem W. Patrzałek wynika, iż w systemie wartości badanej populacji rodzina zajmuje bardzo wysokie miejsce. Wśród badanych 81% wskazało ją na pierwszym miejscu wśród takich wartości, jak: praca, dobra materialne, czas wolny, wykształcenie, religia. (Tab. 1).

Tabela 1. Ranking wartości wśród rodzin studenckich

Wartość	1 miejsce	2miejsce	3miejsce	4miejsce	5miejsce	6miejsce
Rodzina	81	16	1	0	0	1
Praca	0	29	34	30	30	0
Dobra materialne	0	7	17	19	19	30
Czas wolny	1	6	14	19	19	24
Wykształcenie	3	30	24	23	23	7
Religia	14	20	6	9	9	36

Jak wynika z deklaracji Polaków - wiele czynników wpływa na kształt posiadanych przez nich poglądów życiowych. Przeważają jednak aspekty indywidualistyczne w tym względzie. Zdaniem 81% badanych, duży wpływ na obecny kształt wyznawanych przez nich poglądów miały ich własne przemyślenia. Szczególna rola przypisywana jest również Papieżowi - jego wpływ na kwestie światopoglądowe respondentów oceniany jest niemal na takim samym poziomie jak własne przemyślenia (80%). Niewątpliwie

ważną rolę w tym zakresie odgrywają również rodzice (77%), a w dalszej kolejności także sama wiara i związane z nią zasady religijne (64%). Relatywnie najmniejsze znaczenie w kształtowaniu poglądów życiowych respondentów mieli natomiast: dziadkowie, księża i katecheci, literatura, koledzy i przyjaciele, media oraz wybitne postacie historyczne, chociaż i te podmioty socjalizacji, jak wynika z deklaracji ankietowanych, nie pozostały bez wpływu na obecny kształt ich światopoglądu [8].

Deklarowany przez respondentów indywidualizm i relatywizm w sferze szeroko rozumianej moralności nie znajduje wyraźnego przełożenia na ocenę wagi poszczególnych wartości w życiu codziennym. Na skali od 1 do 7, na której 1 było oceną najniższą (oznaczało zdecydowanie nieważne), a 7 - najwyższą (bardzo ważne) respondenci oceniali znaczenie poszczególnych wartości w życiu codziennym. Niemal jednoznacznie za ważne uznali respondenci szczęście rodzinne oraz zachowanie dobrego zdrowia (po 99%), w tym aż 90% oceniło te wartości jako priorytetowe w życiu codziennym. W następnej kolejności pożądane okazały się takie wartości, jak: uczciwość - 97% (77%) oraz szacunek innych ludzi - 97% (74%). Dla znacznej większości badanych cenne w codziennej egzystencji są również: spokój (91%), pomyślność ojczyzny (90%), wykształcenie (89%) oraz praca zawodowa (87%). Ponad połowa respondentów ocenia wspomniane wartości jako szczególnie istotne w życiu.

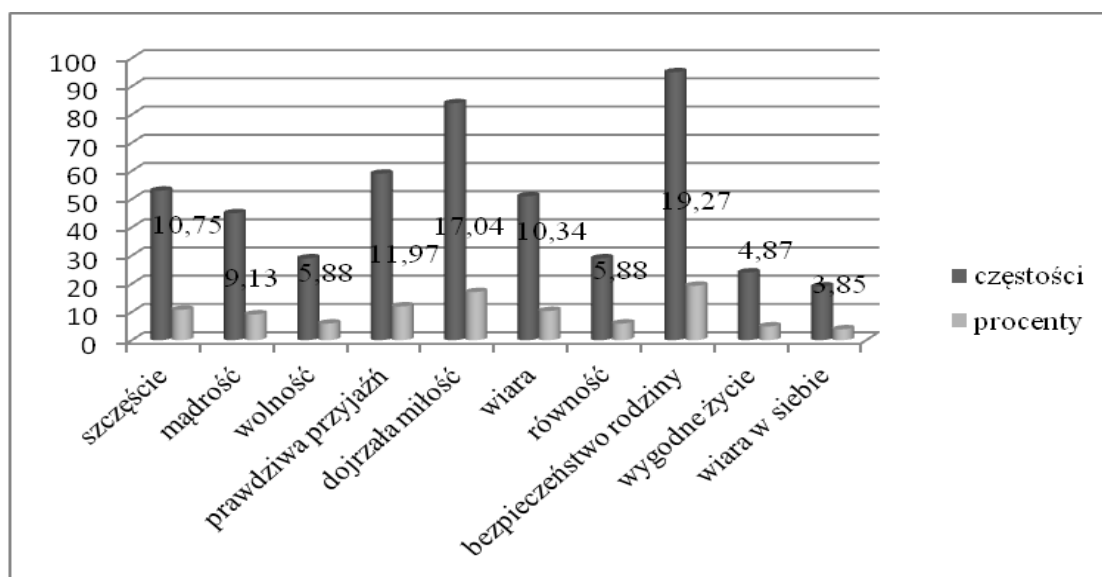
Niewątpliwie pożądane, choć w porównaniu z wyżej wymienionymi w mniejszym stopniu traktowane jako bardzo ważne, są dla ankietowanych:

- grono przyjaciół - 84% (41%),
- wolność w głoszeniu własnych poglądów - 81% (50%),
- oraz wiara religijna 81% (48%).

W znacznie mniejszym stopniu, jako ważne wartości, a tym bardziej jako priorytetowe w codziennej egzystencji, postrzegane

są: kontakt z kulturą - 67% (21%) oraz udział w demokratycznym życiu społeczno-politycznym - 61% (26%) [9].

Porównajmy ogólnopolskie badania CBOS-u dotyczące wartości Polaków z badaniami własnymi prowadzonymi na reprezentatywnej próbie 500 respondentów z terenu całej Polski prowadzonymi w ramach grantu Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, w którym autorki należały do wykonawców.

Rys. 1. Wartości wskazane na pierwszym miejscu w badanych gospodarstwach domowych. Źródło: opracowanie własne na podstawie badań w ramach grantu badawczego MNiSW nr 0926/B/H03/2009/36 uzyskanego przez Wyższą Szkołę Bankową we Wrocławiu, w którym autorki należały do wykonawców

Wśród najważniejszych wartości wskazywanych przez respondentów należały na pierwszym miejscu bezpieczeństwo rodziny 19,27% wskazań, dopiero na kolejnych miejscach pojawiły się tradycyjne dla społeczeństwa polskiego wartości, takie jak: dojrzała miłość 17,04% wskazań oraz szczęście 10,75% i wiara 10,34% (Rys. 1).

W badaniach jakościowych za najważniejsze w życiu uznano - w starszej grupie: zdrowie, miłość, uczciwość, święty spokój, w młodszej grupie: zdrowie, miłość, rodzinę, szczęście i samorealizację.

Z analizy prowadzonych badań zarówno pod kierunkiem autorki, jak i CBOS-u wynika, iż zmiana mentalności widoczna jest w pokoleniu posttransformacyjnym, urodzonych po roku 1989. W tej grupie widoczny jest wzrost znaczenie orientacji konsumpcjonistycznej choć podobnie, jak i w badaniach ogólnopolskich najważniejsza jest rodzina i jej bezpieczeństwo oraz tradycyjne wartości, takie jak: dojrzała miłość, szczęście i wiara.

1. Mead M., *Kultura i tożsamość*, Warszawa 1978, s. 121, 119-120.
2. Kotowska I., *Zmiany modelu rodziny – Polska – Kraje Europejskie*, *Polityka Społeczna* 2002, nr 4, s. 53.
3. Patrz: *Encyklopedia Socjologiczna*, Warszawa 2002, s. 317-320.
4. Porów: T. Szendlak, *Supermarketyzacja. Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*. Monografie FNP, Wrocław 2004, s. 111.
5. Wielecki K., *Społeczne czynniki tożsamości pokoleniowej młodzieży*, [w]: *Studia socjologiczne rok 1990 nr 2*.
6. Porów.: T. Szendlak, *Supermarketyzacja...op*, cit., s. 111.
7. Patrz: E. Grzeszczyk, *SUKCES amerykańskie wzory – polskie realia*, Wydawnictwo IFiS PAN Warszawa 2003, s. 290.
8. *Wartości i normy w życiu Polaków*. Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2005, www.cbos.pl [7.10.2005].
9. Tamże.

Радченко Ольга.
Рудименти посттоталітарної ментальності у
сучасній українській аксіосфері: від об'єктності
до суб'єктної взаємодії

Сучасний український менталітет має значущий компонент тоталітаризму часів СРСР. Його носіями є насамперед покоління людей, які формувалися у ті часи та значною мірою прийняли централізовано насаджувану онтолого-аксіологічну систему матеріалізму, знецінення людини як суб'єкта за основу власних життєво-ціннісних орієнтирів. Частково ці ціннісні системи передаються молодшим поколінням, проте під впливом інших ціннісних систем перші є не домінантно-легітимуючими, а швидше еkleктичними (наприклад, сучасне поєднання форм марксизму-ленінізму (матеріалізму) та російського православ'я (об'єктивного ідеалізму)). Прорадянські течії у просторі пострадянської ідеології прагнуть законсервувати рудименти тієї системи та усіляко підтвердити її «легітимуючий» занепадаючий характер як «єдино правильний» у контексті «єдино неподільного» союзу, зокрема, України з Росією. Зрозуміло, йдеться про входження України у російський простір – економічний, політичний, духовний – як ресурсу для розвитку чужої системи на засадах втрати самолегітимації, власної ідентичності. Зрештою, міф про могутню Росію (як «спадкоємицю СРСР» у позитиві) сьогодні розвінчується поелементно, зокрема, територіально («єдність» все більше виявляється децентрованими прагненнями окремих її складових, які прагнуть незалежності), ідеологічно (пострадянська система закрита і регресивна, спрямована на пошук зовнішнього ворога як основи соціального об'єднання (інстинкт самозбереження) на засадах силового тиску, що відволікає від реальних причин нежиттєвості системи) тощо.

Тобто, стара система виявилася регресивною, проте багатьом українцям важко визнати це та здійснити переоцінку цінностей. Стара система життєва доти, доки її не замінить нова. Спробуємо окреслити основні позиції змін старої парадигми на нову – щодо проблем життя, цінності людини і спільноти, самоцінності та самолегітимації – з позиції суб'єктності.

Знецінення людини у тоталітарній системі та повна її залежність від бюрократичного апарату призводять до стану, названого І.Кантом «доместифікованою твариною»: людське буття, життя зводиться до існування, цілком залежного від волі, бажань «господаря» – панівної системи. Прояв власної ідентичності поза встановленими тоталітарними цінностями карається позбавленням ресурсів до існування – матеріально, соціально (відокремлення від усіх потрібних взаємин), духовно, тобто, по суті, це вирок смерті, позбавлення права на життя. Таким чином, вкотре сформовано і закріплено архетип «вічного учня» з комплексом меншовартості та готовністю до бездумної обслуговувальної активності, потреби «будь-яким чином вижити, а не бути» [2, с.167-170]. На сучасному етапі розвитку України це, зокрема, має наслідки у страху змін, страху БУТИ СОБОЮ – як особистості, так і нації. Це й страх визнати власні потреби, власну цінність – від народження до смерті. Страх втратити життя, що перекриває власне можливість життя. Позиція, що легше бути об'єктом впливу зовнішніх сил і перекласти відповідальність за власне життя на них, аніж мати власну відповідальність за своє життя, бути цінним, суб'єктом серед інших особистостей-суб'єктів. Останнє чітко декларує В.Стус: «Як добре те, що смерті не боюсь я... і в смерть із рідним краєм поріднюсь» [4, с.206].

Тоталітарна система має на меті позбавити людей здавна сформованих соціальних цінностей, зокрема, якісної соціальної взаємодії, яка дає особі легітимацію, прилучення до спільної

сили «Ми». Любов замінено обов'язком. Жінку і чоловіка, залучено у суспільне життя – соціальна реалізація подається як належна, бажана, така, що надає людині значущості, суб'єктності, – яке потребує більшості часу та зусиль. Причому це псевдосуб'єктність, бо стратегію визначає «комуністична система», а людина – слухняний гвинтик, який легко можна замінити, вона – об'єкт з-поміж об'єктів, де суб'єктна – тільки система, яку уособлює партія. Пріоритети чоловіка – це просування службовими щаблями для забезпечення існування його та сім'ї, на жінку ця система тисне «м'якше»: їй дозволено соціальна неуспішність, яка компенсується домашнім господарством і народженням дітей.

Натомість сімейні цінності, пріоритети обов'язки постають як менш важливі/неважливі взагалі. Людина, яка забезпечує нормальне функціонування сім'ї – зазвичай жінка – знецінюється. Одразу після народження немовлят забирали від матері, у якої достатньо не формувався материнський інстинкт. Цінність материнства і дитинства як символ життя – ключову у більшості культур – нівельовано. Відпустки з догляду за малолітньою дитиною зведено до мінімуму, тоді як до 3-х років формується основа власної цінності та приналежності до певних соціальних мікрогруп – сім'ї, родини, нації. Дітонародження зведено до функції, це проблема жінки чи чоловіка, родини. Модель відчуження матері і дитини одразу після народження у радянських пологових будинках як кризу родинних зв'язків та загрозу особистості показує чеський письменник М. Матеїчик. Одним з варіантів виходу є втеча за межі такої системи – твір «Помирати треба натще» [3]. Іншим є варіант інтелектуального протистояння як прояв та заперечення абсурду дегуманізації, антиукраїнського характеру радянської системи, виявлений, зокрема, українськими шістдесятниками.

Поява людини здавна мала сакральний елемент, символізуючи буттєвість, життєвість роду, нації, народу. Материнство та батьківство також було елементом сакральності, наповнювало жінку і чоловіка статусом Творця (співтворця Абсолюту, Богу). Така суб'єктність здавна властива українському менталітету, її варто відновити, особливо зважаючи на переважання смертності над народжуваністю у сучасній Україні (як і в Європі загалом) та кризу поколінь.

Виховання, розвиток, навчання молодшого покоління у радянській системі передається зі сфери впливу, відповідальності сім'ї, родини державі - заклади виховання та освіти, де кували «зразкового радянського громадянина» - одиницю сірої маси, яка боїться БУТИ. З раннього віку цілеспрямовано і систематично насаджувалася радянська, яка має спроби реабілітації прокомуністичним електоратом. На сучасний український загал ще існує тогочасний стереотип «мама-тато народили, гроші заробляють на дитину, а держава хай виховує». Проти тотального перекладання відповідальності за найцінніше на «плечі системи» застерігає ще М. Фуко, бо наслідком такого «делегування» є втрата себе. Яскраво ці ж моменти розкривають антиутопії, де природні, сакральні явища, такі як кохання, народження дітей та їх становлення перетворюються, як і їх учасники, в об'єкти впливу. Необхідною противагою такій об'єктивації особистості, того, що найважливіше – життя – є повернення їм цінності, суб'єктності: «Я – цінна/цінний у власному житті, світі», «Я маю право вирішувати, що для мене цінне, необхідне і отримувати це; таке ж право мають інші люди». Тому взаємодія «Я-Ти-Ми» звісно ж, потрібна, але на засадах цінності особистості, спільноти, їх нормальної взаємодії – суб'єкт-суб'єктності.

Партійна ідеологія нищила і зв'язки роду: масові планові трудові міграції молоді породили покоління, яке порвало зв'язок з давньою автентичною традицією – як з її негативами,

так і з опірними ціннісними орієнтирами. Цю порожнечу заповнювали ідеологією подвійних стандартів: світлі ідеали суспільного утопічного комунізму та жорсткі (чи й жорстоко бездушні) реалії десуб'єктивації окремої радянської людини. Виростало покоління «безбатьченків», ціннісним ідеалом для яких була комуністична система і вони у цій системі. Прикладом реалізації такого ціннісного деструктиву є, зокрема, неоднозначна легенда/ міф про піонера Павлика Морозова (доніс на батька (батько залишив багатодітну сім'ю) як ворога радянської влади, за що загинув). Це приклад трагедії однієї родини у часі становлення тоталітарної влади, у часі зміни, релятивізації цінностей. П.Морозов возвеличується владою СРСР як герой, приклад для наслідування дітьми, хоча не зрозуміло, у чому суть того героїзму та наскільки правдивою є створена ідеологічна легенда. Цікаво, що на російських інтернет-форумах є часткова підтримка позитивного розуміння цієї легенди. Деструктиви взаємин «батько-син» відомі здавна. Давньогрецькі перекази про богів Урана, Кроноса оповідають, що батько знищує (Кронос – ковтає) своїх новонароджених дітей, боячись, що хтось з них потім уб'є його. Сучасні українські чоловіки у суспільній парадигмі сили (посттоталітарної за формою і тоталітарної за змістом системи) також виявляють страх перед народженням своїх дітей: дитина стане сильнішою і «знищить» мене. Натомість позитивна парадигма «батько-дитина» полягає в тому, що діти – це сила, це продовження і посилення батьків як особистостей, представників роду, нації, людства. Це сила не об'єктивації (Я – усе, Ти – ніхто), маніпуляції (слабший – знаряддя у руках сильнішого), а сила любові як взаємопосилення, підтримки, примноження і збагачення усього життєво цінного: життя, мудрості та істини, взаємодії, реалізації, матеріального добробуту та духовного збагачення (Я – Є, Ти – Є, Ми – Є).

Основою єдності нації є мова, таку концепцію обґрунтував О. Потебня. Саме мова породжує такі моделюючі культурні системи як міф, фольклор, словесність. «Мова є породженням і виявом «народного духу», вона ж окреслює національну самість спільноти, кодує у структурах твореного нею «проміжного» світу особливий національний світогляд» [5]. Вбачаючи в мові унікально властиві кожній людині та кожній спільноті спосіб і можливість сприймати світ і осмислити його, О. Потебня гостро протестував проти денационалізації загалом і деукраїнізації зокрема як духовного і душевного занепаду («Язык и народность», 1895). Для розвитку світової культури необхідний діалог культур. Поняття «націоналізм» О. Потебня витлумачує як світогляд, для якого природною є національна розмаїтість людства: «Ідея національності здатна сприяти людському поступові, якщо вона стверджує взаємоповагу права народів на самостійне існування та розвиток; коли ж через цю ідею стверджують зверхність однієї спільноти над іншою, то вона набуває реакційного смислу» [5]. Рівноправність і взаємоповага, або ж суб'єкт-суб'єктність є, на думку О.Потебні, модельним варіантом стосунків між націями.

Позиція «Ти-ніхто», об'єкт, засіб досягнення чужих цілей має психічну реакцію захисту – зовнішню (яка придушується покаранням) чи внутрішню агресію (зневіру, депресію, внутрішньоособистісну агресію, байдужість). Людина замикається у внутрішньому світі, вузькому колі комфортних людей. Проте така внутрішня ізоляція не вирішує проблем, а тільки імітує їх вирішення, відбувається протиставлення «Я-Інші», «Я-держава». Знеособлення громадян призводить до гіперролі держави, тобто, відновлюється модель тоталітаризму. Натомість суб'єктивація особистості і спільноти дає віру, розуміння і прагнення до власних стратегічних цінностей,

інтересів, радість, щастя, реалізацію у бутті, взаємодіючи з суб'єктами – Іншими, світом.

Суб'єктність українців на сьогодні має стати пріоритетом особистого та суспільного життя сучасної України. Цінність особи від народження до смерті, необхідність якісного розвитку особистості та спільноти, справжня сила «Ми-почуття» допоможуть здолати страх самовідчуження і відчуження від інших, суспільства, світу тоталітарної ідеології. Нормалізація взаємин до рівня суб'єкт-суб'єктності потребує шляху усвідомлення власної цінності, унікальності, самолегітимації та налагодження взаємовигідної успішної взаємодії з іншими суб'єктами шляхом реалізації свідомих та діяльних особистостей, об'єднаний у малі, середні, а надалі – великі соціальні групи України – з успішною національною стратегією і відповідною послідовною, наполегливою тактикою.

Джерела:

1. Дичковська Г.О. Україна сакральна: ідеологія українського буття / Галина Дичковська // Гілея: наук. вісник / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 205-212.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. / Олена Донченко, Юрій Романенко – К.: Либідь, 2001. – 334с. – ISBN 966-06-0179-4.
3. Матейчик М. Помирати треба натще / Мілан Матейчик // Всесвіт. – 2011. - № 3-4. – С. 11-158.
4. Стус В. Палімпсест: Вибране / Василь Стус – К. : Факт, 2003. – 432 с.
5. Потєбня Олександр Опанасович // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Потєбня_Олександр_Опанасович

Пелешко Василь.

Неототалітаризм – загроза для сучасної України: соціально-психологічні аспекти

Ця стаття у скороченому вигляді надрукована у Віснику Національної академії оборони України (№2(8)/2008).

Наш час не випадково багато представників суспільно-гуманітарних наук називають епохою розквіту різноманітних тоталітарних груп. В усіх розвинутих країнах світу все більше і більше зростає усвідомлення необхідності протидії зростаючому впливу всякого роду «гуру», «віщунів», «пророків», «вождів» тощо. На жаль, лідерами країн СНД актуальність проблеми до кінця не усвідомлюється, в той час як фінансові, політичні і психотехнологічні можливості такого роду мінісупільств зростають з дня в день.

На сьогодні не отримала належного розвитку практична реабілітація жертв деструктивних культів, хоча соціальні запити на проведення реабілітаційних психокорекційних заходів є загрозово великими.

Однак чи можна розробити ефективну систему психореабілітації без поглибленого розуміння механізмів самої насильницької індоктринації?

Мета дослідження: Зробити системний аналіз загроз, які виникають з боку різних тоталітарних груп як для сучасної України, так і для будь-якої цивілізованої країни взагалі в контексті деструктивного впливу на них. Запропонувати рекомендації комплексних методів боротьби з тоталітарними групами.

Серед невирішених раніше частин загальної проблеми вирізняється зокрема відсутність чітких рекомендацій з методів боротьби з тоталітарними групами, відсутня також типологічна модель лідера тоталітарної групи.

Серед останніх досліджень на дану тему можна виділити роботи Р. Ліфтона, С. Хассена, М. Орла, Є. Волкова, В. Петрика, Є. Ліхтенштейна, С. Сьоміна, а також автора даної статті та ін.'

Що ж таке тоталітарна група?

Тоталітарна група – об'єднана спільним світосприйняттям, ритуалами і способом життя спільнота, для якої притаманний контроль правлячої верхівки над всіма сферами життя окремих індивідумів.

Існують наступні форми тоталітарних груп (згідно із відомим російським психологом М. Орлом) [16, 414].

- Політичні (маргінальні і радикальні, екстремістські партії, терористичні групи);
- Псевдорелігійні (власне секти: єговісти, іфішнаїти тощо);
- Комерційні (маркетингові експансійні мережі, наркоспільноти тощо);
- Окультні (парапсихологічні, магічні, на зразок ордена тощо);
- Апокаліптичні (уфологічні, катаклітичні, йогічні, сайєнтологічні тощо).

Розкриємо сутність чинників, що сприяють становленню тоталітарних груп:

1. Відсутність єдиної загальнонаціональної ідеї в багатьох країнах СНД, яка б замінила комуністичну ідею, яка залишилася в минулому.

2. Існування сучасної людини в інформаційно – насиченому середовищі: агресія мас-медіа та велику кількість слабо контрольованих контактів.

3. Дезорієнтованість людей в умовах футурошоку (зростаючий обвал основоположних світових проблем – економічних, демографічних, сексуальних, соціотропна революція в умовах інформаційного вибуху).

4. Атавізми (пережитки) «холодної війни», які матеріалізуються в різних формах геополітичного протистояння та ідеологічної агресії.

5. Психологічна неграмотність населення, як передумова до безумовного сприймання сугестивного впливу з боку зацікавлених осіб, організацій чи держав.

6. Неможливість засекречування професійних секретів зомбування від різноманітних брудних ділків (за гроші кожний бажаючий може отримати відомості про сучасні ефективні психотехнології).

7. Економічна, і особливо психологічна, зацікавленість (прагнення до влади), як основні мотиви організаторів сектоутворюючої діяльності будь-якого виду культів.

8. Масоване фінансування сектоутворюючих заходів зі сторони зацікавлених організацій.

9. Відсутність (на сьогоднішній день) реально діючих суспільних інститутів психогігієни та психопрофілактики.

Історію людства до певної міри можна розглядати як історію воєн, поєдинків та битв. Однак в сучасній реальності, як правило, використовуються більш тонкі, та більш ефективні методи змушення людини до погодження з позицією, яка необхідна зацікавленій особі, організації чи державі. Зрештою, це також можна назвати війною - війною психологічно-інформаційно-психологічною.

Якими якостями і властивостями володіють керівники тоталітарних груп? Це питання є центральною темою нашої роботи, і тому зупинимось на ньому детальніше.

Отже, згідно з М. Орлом, а також іншим дослідниками (Ю. Макселоном, Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, Є. Волковим, С. Хассеном, Р. Ліфтоном, Г.В. Петриком, Е. Ліхтенштейном, С. Сьоміним та ін.) якостями і властивостями керівників тоталітарних груп є наступні:

- авторитаризм;
- нетерпимість до чужої думки; вроджена сугестивність (добрий оповідач, імітатор, актор, чудова пам'ять, відчуття бувалої людини);

- холеричний темперамент та істероїдні вияви характеру;
- часто в життєвому досвіді має місце реальний або видуманий досвід паранормального характеру (надчуттєвий досвід);
- пережили екстремальний досвід (аварії, хвороби, небезпеки,) чудесного спасіння;
- розвинутий інтелект;
- велике відчуття небезпеки («вовчий нюх»), перехитрити їх новачкові практично неможливо;
- організовують систему донощицтва, це не лише цементує групу, але й привносить особливий присмак в характер будь-яких переживань;
- чудово розбирається в людських недоліках, вловлюють почуття вини, небезпек для себе;
- схильність до ритуалів, яка визначається прагненням приглушити екзистенційний страх перед непрогнозованим світом;
- схильність до магічного мислення, для них всі випадковості мають особливий сенс;
- егоцентризм, неповага до послідовників (від грубого фізичного поводження з ними до нетактовності, наказовий тон);
- нарцисизм, жорсткі схеми самоідентифікації;
- маніпулятивні вміння та навички ефективного сугестивного впливу;
- схильні до активного накопичення інформації (до цього їх змушує місія спостерігати за кращими винаходами інших людей) швидко переймають досвід інших;
- невміння вести діалог, схильність до монологічного викладення істинних особисто для себе позицій, які нав'язуються імперативно;
- прагнення спеціально інфантилізувати своїх послідовників (схильність до вживання звертання «син», «дочка», «чадо» та ін.).

Перелік якостей і властивостей у вищезгаданих авторів є приблизно однаковими. Найчіткіше, на думку автора, їх вирізняє М. Орел. Автор даної статті на основі аналізу цих основних якостей і властивостей з точки зору типології Майерс-Бріггс зробив висновок, що вони притаманні перш за все для крайнього варіанту психотипу ENFJ в другу чергу, для крайнього варіанту психотипу ISTJ і нарешті, для крайнього варіанту типу ESTP. Оскільки характеристика цих психотипів є досить детально описана у відповідній літературі [14], не будемо детальніше зупинятися на їхньому описі.

Виходячи з вищесказаного, випливає, що основними факторами, які становлять загрозу для сучасної України, як і для будь-якої цивілізованої країни зі сторони тоталітарних груп, є наступні:

1. Розширення сфер впливу тоталітарних культів, діяльність яких супроводжується підривом суспільного порядку, нанесення шкоди здоров'ю і моральності населення, використання спеціальних хімічних препаратів і апаратури, які дають можливість маніпулювати вольовою сферою людини. Загроза переслідування бувших членів культу, а в ряді випадків і пряма фізична розправа (як, наприклад, у випадку КПРС в часи СРСР, Аум Сінрікьо) зі сторони його лідерів над тими, хто вирішив залишити культ, чи бодай засумнівався у якихось аспектах його діяльності.

2. Можливий вихід з-під контролю окремого войовничого культу, діяльність якого може привести до загибелі людей, масових убивств та терористичних актів (більшовицька партія в СРСР – 1917-1953 рр.; нацистська партія – 1933-1945 рр.; Народний Храм – 1978 р.; Гілка Давидова – 1993 р.; Аум Сінрікьо – 1994-1995 рр.), провокування та загострення конфліктів на політичному, релігійному, соціально-економічному ґрунті (Біле братство – 1993 р.; Євразійський союз молоді, ЛДПР В.Жириновського; КПУ та ПСПУ).

3. Використання тоталітарних культів різноманітними структурами, (можливо відмивання «брудних» грошей, отриманих злочинним шляхом, під прикриттям культів та навпаки, використання внесків, пожертвувань навіть, самих adeptів з метою протиправної діяльності (КПРС, Сайєнтологія, Церква Муна, Аум Сінрікьо та ін.). В зв'язку з цим зростає небезпека розповсюдження наркоманії. Деякі керівники тоталітарних культів використовують різноманітні наркотичні засоби, вводячи своїх послідовників в наркотичну залежність, що дає можливість маніпулювати свідомістю своїх послідовників і отримувати від них прибуток. Переважна більшість тоталітарних культів являються або релігійними об'єднаннями, які звільняються від сплати податків від прибутків, що отримані шляхом пожертвувань, або суспільно-політичними організаціями, які не сплачують податки з своїх членських внесків. Досить часто (за свідченням спеціалістів) релігійні і політичні організації, та тоталітарні культу, зокрема, ті що займаються під прикриттям статутної діяльності, протизаконною комерційною діяльністю та не платять податки з отриманих таким чином прибутків, а також під виглядом гуманітарної допомоги ввозять комерційні товари.

4. Діяльність тоталітарних культів і пов'язаних з ними політичних кіл іноземних держав, спрямованих на те, щоб використовувати релігійний, політичний та економічний фактори для втручання у внутрішні та зовнішні справи України, наприклад, проникнення в органи законодавчої, виконавчої і місцевої влади, засоби масової інформації, займаються військовим, промисловим, політичним та іншими видами шпигунства та підривної діяльності. Розповсюдження деструктивних ідеологій, що становлять пряму загрозу для духовного стану українського народу, та таких, що суперечать загальнолюдським цінностям (Євразійський союз молоді, ЛДПР, КПУ, ПСПУ, Свідки Єгови, Саєнтологія, Церква Муна та

ін.). Їхнє заняття шпигунством не є доведеним фактом, зате щодо розповсюдження, деструктивних ідеологій їхня діяльність не викликає жодного сумніву.

Пропаганда вчень сучасних тоталітарних груп поєднується із чітко відпрацьованою системою вербування нових членів. Ця система спирається на техніку так званого «першого контакту». Комунікбельні і належним чином підготовлені члени групи прагнуть зав'язати знайомства на вулицях, на вокзалах, у студентських гуртожитках, а також, проводячи масові розважальні заходи (шоу, дискотеки і т.п.). Уміло викликаючи співбесідника на відверту розмову про його сумніви і тривоги, вони разом і з тим ненав'язливо, м'яко розповідають йому про перебування у своїй організації, запрошують на молитовні збори чи лекції.

За свідченням фахівців, ознаками вербувальника тоталітарної групи є наступні [4; 389]:

- це найбільш дружньо налаштована до вас людина, яку ви коли -небудь зустрічали;
- це людина, яка занадто зацікавлена в тому, що вам, як вона з'ясувала, подобається робити;
- той, хто осипає вас компліментами і похвалами та холоднокровно оцінює, що від вас можна взяти: ентузіазм, енергію, фізичну чи інтелектуальну силу, гроші, квартиру і т.п.);
- той у кого є всі відповіді на усі запитання.

Як тільки людина, зворушена такою першою зустріччю, залучається до життя тоталітарної групи, вона потрапляє у світ особливих стосунків, оскільки за рекламним образом справжнього батька виявляються риси автократичної особистості. Деспотизм цей має загальний характер, закріплюється він внутрішнім розпорядком та системою репресивних заходів. Прагнучи забезпечити вплив на організацію, лідери тоталітарних угруповань роблять усе можливе для того, щоб ізолювати членів групи фізично і

духовно від зовнішнього світу, відвернути від колишніх цінностей, а також нейтралізувати особистісне самоусвідомлення. Це робиться за допомогою насиченої програми колективних заходів. Ця програма передбачає так звані «семінари», колективні молитви і співбесіди, повторення одних і тих же гімнів, зазубрювання біблійних текстів, ритуальні механічні дії, втручання у будь-яку сферу життя людини, навіть в інтимні стосунки, регламентування почуттів, взаємної симпатії, права обирати друзів та коханих поза межами групи.

Маніпуляція свідомістю членів організації здійснюється під гаслом: «Перестань думати! Хто покладається на власний розум - потрапить в біду». Це гасло сприяє зміні свідомості соціально розвинутої людини свідомістю дитини, яка не має проблем, щоб тривожили її оскільки втрачає особистість, тобто спостерігається феномен вікової регресії. Рішення за таку людину приймають старші, які захистять чи покарають її.

Депрограматори (фахівці-психологи, які працюють із людьми після їхнього перебування в різноманітних тоталітарних групах) стверджують, що іноді людина перетворюється просто на рослину, соціального інваліда і пропонують два шляхи виходу із таких груп [9, 248]:

- Депрограмування, яке виявляється у тому, що як правило, рідні силою забирають адепта із тоталітарної групи, ізолюючи його, повідомляючи при цьому про усі негаразди даної організації. Цей спосіб, на думку фахівців, є малоефективним і завершується, як правило поверненням в групу.
- Консультування про вихід, як вважають фахівці, є більш ефективним і водночас більш тривалим способом, полягає він у тому, що адептові дається інформація і право самому приймати рішення про вихід із групи чи перебування в ній.

Станом на 1992-й рік діяло 79 осередків нових та нетрадиційних культів, переважна більшість яких є

тоталітарними. Станом на 2008 р. в Україні діяли більше тисяча шістсот осередків, що говорить про надзвичайно швидкий ріст подібних рухів [24, 78]. Стосовно Росії, то у Москві, наприклад, станом на 1994 рік до деструктивних культів належало біля 100 тис. осіб [11, 406]. Взагалі в Росії станом на 2001 р. в різноманітних деструктивних культурах перебували від 3 до 5 млн. осіб, з них у віці до 18 років – 500 тис., 18-25 років – 1 млн. [5, 372].

Згідно із даними соціологічних досліджень відділу релігієзнавства інституту філософії АН України, серед представників нових та нетрадиційних рухів в Україні 62% становлять жінки, більше ніж 54% становить молодь віком до 29 років (це особливо насторожує), 38% - люди віком від 30 до 49 років. Більшість з них мають досить високий рівень освіти. Так, для прикладу, вищу або незакінчену вищу освіту мають 54,1% членів культу. Серед них: 29,2% - представники інтелігенції, 21,5% студенти, 9,1% - робітники, 6,7% - службовці, 0,7% - селяни [19, 22].

Феномен культової індоктринації з точки зору 16-типної типології особистості (за С.Хассеном) [27, 103, 104]. Цей аспект культової індоктринації було продемонстровано з наукової точки зору доктором Флевилем Йіклі, поважним психологом та членом магістральної Церкви Христа. За допомогою теста-опитувальника типів особистості Майерс-Бріггс було опитано 800 членів Бостонської Церкви Христа, культової групи на чолі з Кіпом Мак-Кіном.

Йіклі творчо підійшов до проблеми. Він заставив учасників заповнити тест-запитальник типів особистості три рази, їм було запропоновано:

- відповісти на кожне запитання так як вони зробили би це до приєднання до групи;
- заповнити анкету як дійсний учасник групи;
- заповнити її на п'ять років вперед.

Коли Йіклі скорелював дані першого тесту, то він виявив, що до приєднання до групи типи індивідуальності значно відрізнялися між собою. У другому тесті всі члени групи зміщувалися до одного і того ж типу індивідуальності. Вони почали відповідати типу особистості, який був притаманний лідеру Бостонської Церкви Христа. Третій тест показав майже загальний перехід до цього типу. Як контрольній групі Йіклі дав цей тест католикам, баптистам, лютеранам, пресвітеріанам і членам магістральної Церкви Христа. Тут ні до ні впродовж, ні після того, як вони приєдналися до своїх церков, ніяких змін не було. Йіклі видав результати своїх досліджень у книзі «Дилема учнівства».

У кожного є своє власне «Я». Тип індивідуальності здорового індивідуума не міняється, не дивлячись на вікові зміни. Зміна типу особистості часто вказує на нездоровий соціальний тиск, що змушує людину діяти так, ніби вона є якоюсь іншою. Результати досліджень Йіклі показали, що культи створюють саме такий вид тиску. Це дослідження також підтвердило існування культової особи, що поневолює і затикає рот власному «я» подібно до «вгамовуючої сорочки». Хассену видається, що Йіклі вдалося статистично продемонструвати наслідки деструктивних методів контролю свідомості.

При взаємодії і з близьким необхідно визнати різницю між особистістю до вербовки, культовою особистістю, (період членства в культі) і власним людським «Я», яке залишається ним назавжди. Навіть люди які народилися в культі, мають власне «Я», пригнічене при народженні. Саме сила власного «Я» робить можливим звільнення людей від культів через роки і навіть десятиріччя після приєднання до групи. Коли сім'я і друзі починають працювати як команда, щоб надати близькій людині, що потрапила під вплив культу, то стіни, зведені культом руйнуються.

На завершення статті автор пропонує деякі можливі заходи боротьби з тоталітарними групами, серед них:

1. Підривна діяльність – тактичні дії, спрямовані на розлад єдності організації з середини, створення атмосфери недовіри і підозри, зокрема між керівниками і кандидатами в керівники групи;

2. Дискредитація – метод демонстрації негативних сторін діяльності (в тому числі в ЗМІ) в тоталітарних групах. Водночас треба бути готовим до діалогу з представниками цих груп, оскільки виключно негативне ставлення до них ще більше переконує їх, що навколишній світ – це зло, а це може підштовхнути їх до радикальних дій (теракти, самогубства тощо);

3. Втручання – координація і організація зусиль, щоб перешкодити або ускладнити діяльність цих організацій, тим самим знижуючи прибутки, дивіденди на витрачені зусилля, або збільшуючи затрати;

4. Проникнення – діяльність, що пов'язана з добуванням інформації або вербовкою інформаторів, а також зі спробами проникнення в тоталітарні групи кадрових співробітників спецслужб, особливо держбезпеки.

5. Запобігання – здійснення широкої просвітницької і психореабілітаційної програм для того, щоб допомогти людям припинити свою подальшу участь в діяльності тоталітарних груп (може також запобігти вступу в подібні групи).

Отже, нами розглянуто феномен психологічного зомбування, проаналізовані якості керівника тоталітарних угруповань, з точки зору типології Майєрс-Брігтс. Зроблено системний аналіз загроз, які виникають з боку різних тоталітарних груп як для будь-якого цивілізованого суспільства, так і для України в контексті деструктивного впливу на них.

Запропоновано комплексні рекомендації щодо методів впливу на тоталітарні групи.

Джерела:

1. Абрамович С, Тілло М., Чікарькова М. Релігієзнавство. – К.: Дакор, 2006. – 512 с.
2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения в социуме. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 560 с.
3. Волков Е. Н. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культах // Контроль сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Сост. К. В. Сельченко. – Мн.: Харвест. М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. - 624 с.
4. Волков Е.Н. Основные модели контроля сознания (реформирования мышления) // Контроль сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Сост. К. В. Сельченко. – Мн.: Харвест. М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 624 с.
5. Волков Е. Н. Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему) // Контроль сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест. М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 624с.
6. Діак І.В. П'ята колона в Україні: загроза державності. – К., 2006. – 128 с.
7. Загальна психологія. Підручник для студентів вищ. навч. закладів / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с.
8. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. – СПб.: Питер.: 2001. – 448с.
9. Колодний А.М., Скиртач В.М., Мозговий Л.І. та ін. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 286 с.
10. Крысько В. Г. Социальная психология. Словарь-справочник. – Мн.: Харвест, М. АСТ, 2001. – 688 с.
11. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учеб. пособие. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
12. Лифтон Р. Дж. Технология «промывки мозгов». – СПб., Прайм-Еврознак, 2005. – 576 с.
13. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2000. – 512 с.
14. Окладников В.И. Типология и адаптационные состояния личности. – Иркутск, 2000. – 171 с.
15. Ольшанский Д. В. Политико-психологический словарь. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 576 с.
16. Орел Н. Психологические механизмы влияния тоталитарных групп на личность: профилактика и преодоление зависимости // Контроль

- сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Сост. К. В. Сельченко. – Мн.: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 624 с.
17. Пелешко В. А. Тоталитарные группы и их лидеры. Соционические и социально-психологические аспекты // Соционика, ментология и психология личности. – 2005. – № 1. – С. 77-79.
 18. Пелешко В. А. Неототалитаризм – угроза для общества. Соционические и социально-психологические аспекты // Соционика, ментология и психология личности. – 2005. – № 6. – С. 69-71.
 19. Петрик В. М., Ліхтенштейн Є. В., Сьомін С. В. та ін. Новітні та нетрадиційні релігії, містичні рухи у суспільно-політичній сфері України. – К: Вид-во Європ. ун-ту. 2002. – 336 с.
 20. Почепцов Г. Г. Информационные войны. – М.: «Рефл.бук.»; К.: Ваклер, 2000. – 526 с.
 21. Прокошина Е. С, Короткая Т. П., Реуц И., Титовц А. А. и др. Неокультыг: Новые религии века.? Под ред. А.С. Майхровича. – 4-е изд. стереотип. – Мн.: Изд-во «Четыре четверти», 2002. – 240 с.
 22. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під. рел. о. Юзефа Макселона. Пер. з пол. Т. Чорновіл. – Львів: «Свічадо», 1998. – 320с.
 23. Релігієзнавство. Підручник / за ред. О.П. Сидоренка. – К.: Знання, 2007. – 468 с.
 24. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч. посіб. / В.М. Петрик, О.А. Штоквиш, В.І. Полевий та ін. – К.: Россава, 2006. – 268 с.
 25. Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство. Підручник. – К.: Наукова думка, 2007. – 379 с.
 26. Хассен С. Контроль сознания и феномен культа. // Контроль сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Сост. К. В. Сельченко. – Мн.: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 624 с.
 27. Хассен С. Освобождение от психологического насилия. – Спб.: Л, Прайм-Еврознак, 2002. – 400 с.
 28. Хассен С. Притовостояние сектам и контроль над сознанием. – М.: АСТ, - 2006. – 315 с.
 29. Шапарь В.Б. Психология религиозных сект. – Мн.: Харвест, 2004. – 384 с.
 30. Юрій М.Ф. Релігієзнавство. Навч. посіб. – К.: Дакор, 2006. – 408 с.

Chrucky Andrew. Ukraine in the claws of vampires

This conference means to honor the memory of Havel and others who wrote against the so called post-totalitarian regimes. However, we, in Ukraine, are not living any longer in either a totalitarian or a post-totalitarian regime. We have transitioned from a regime steeped in ideology to a regime dominated by capitalist greed and exploitation – a regime of economic vampires. The system of government we have embraced is a form of "liberal democracy" in which political offices are bought with money. As everyone in Ukraine knows, we are ruled by oligarchs.

In a post-totalitarian regime there was no right of self-expression or a criticism of ideology. Since 1991, the government no longer cares about ideology – so freedom of expression is widespread. What the politicians care about is their personal welfare, and they do everything they can to stifle expositions of their corruption. This is obvious during the presidency of Kuchma. During his tenure scores of journalists were killed – not for ideological heresy, but for exposing the corruption in government.

With the presidency of Yushchenko, the problem shifted to a power struggle within the government.

With the ascendancy of Yanukovych, the power struggle continues in the form of jailing political opponents – specifically, the jailing of Yanukovich's arch-rival for the presidency – Yulia Tymoshenko. Yanukovych knows that in the next presidential elections, if Tymoshenko were running, he would be defeated. For this reason, it is more important for Yanukovych to neutralize her, then to win the friendship and cooperation of Europe.

How can the president do this? The answer is simple. The 1993 Ukrainian Constitution gives the President almost dictatorial powers. He nominated all the cabinet posts, including the Procurator, who then brings to trial anyone the President wishes.

The President also nominated 1/3 of the Constitutional Court, and the Procurator is a member of a group which appoints judges. The Procurator -- following the wishes of the President -- can charge anyone with some crime or other -- including judges and irritating politicians. Tymoshenko was charge by the Procurator who followed the wishes of the President; the Constitutional Court rules as unconstitution the 1994 amendemnts to the Constitution, again because the President has control over the Justices in the form of appointment and possible prosecutions of trumped-up judicial inproprieties. And the judge who tried Tymoshenko was a hand-picked novice, who job depends on the Procurator, and thus on the President's will.

The remedy to this problem is also simple – curtail the power of the President. But how can this be done? The answer to this is also simple – change the Constitution. How? The answer to this is not simple at all – but quite puzzling. Under the 1993 Constitution, the Constitution can be amended in only two ways: (1) the President can propose an amendment, or (2) 1/3 of the Verhovna Rada can propose an amendment. In either case, 2/3 of the Verhovna Rada has to vote in favor of the amendment. But this is not so straightforward. In 2010 the Constitutional Court overturned the 2004 amendment to the Constitution -- in effect, making itself the final arbitrator. But the Constitutional Court does the will of the President – so, ultimately, the Constitution can be amended only by the will of the President!

Ukraine is caught in an impasse! And I have no remedy to offer.

However, I do have this proposal. If Ukraine can find an independent way to change its Constitution, I would propose as a model for a Constitution the Constitution of Switzerland, which for starters does not have a President, but a Federal Council consisting of seven individuals.

Україна в пазурах упирів

(Український переклад статті)

Ця конференція має на меті вшанувати пам'ять Гавела та інших, хто виступав проти так званого пост-тоталітарного режиму. Тим не менше, для України тоталітарний та посттоталітарний режими вже у минулому. Ми перейшли від ідеологічного режиму до режиму панування капіталістичної жадібності та експлуатації – до режиму економічних упирів. Система управління, яку ми прийняли, є однією з форм «ліберальної демократії», в якій політичні посади купуються за гроші. Всім відомо, що Україною керують олігархи.

У посттоталітарному режимі людина не мала права на самовираження і критику ідеології. З 1991 року уряд не дбає про ідеологію - тому свобода думки та її вираження є широко поширеними. Те, що політики турбуються особистим благополуччям і роблять все можливе, щоб замаскувати свої зв'язки з корупцією особливо проявилось під час президентства Кучми. За цей період десятки журналістів були вбиті – не через ідеологічні переконання чи єресь, а через викриття корупції в уряді.

За президентства Ющенка боротьба за владу перекинулася всередину уряду.

З 2009 року боротьба за владу продовжується у вигляді ув'язнення політичних опонентів – зокрема, ув'язнення головного конкурента на президентську посаду – Юлії Тимошенко. Янукович переконаний, що якби Юлія Тимошенко опинилася на свободі, то перемогла б на наступних президентських виборах. А перемога на парламентських виборах 2012 року надала б їй депутатську недоторканість. Через це, найважливіше для Януковича є нейтралізація конкурента, а лише потім дружба і співпраця з Європою.

Як президенту це зробити? У 1996 році українська Конституція дає президенту майже диктаторські

повноваження. Він назначає всіх міністрів, включаючи прокурора, який потім виконує будь – які побажання президента. Президент також призначає 1/3 суддів Конституційного суду, а підзвітний прокурор є членом групи, яка призначає суддів. Прокурор, відповідно до побажань президента, може запровадити справу проти будь – кого з суддів чи з дратівливих політиків. Тимошенко - здобич прокурора, який виконував побажання президента. Конституційний суд, який визнав зміну до Конституції у 2004 році, яка суттєво обмежувала повноваження президента, антиконституційною, хоч процедура внесення цих змін була збережена, тільки тому, що президент має контроль над суддями через призначення та можливість переслідувань та фабрикування судових процесів. Тому для суду над Тимошенко використали суддю новачка, робота якого залежала від прокурора і, отже, від волі президента.

Засіб від цієї проблеми - обмежити повноваження президента. Але як це можна зробити? Відповідь на це питання - змінити Конституцію. Як? Відповідно до Конституції 1996 року, Конституція може бути змінена тільки двома способами: (1) Президент може запропонувати зміну, або (2) 1/3 Верховної Ради може запропонувати поправку. У будь-якому випадку, 2/3 депутатів Верховної Ради повинні проголосувати за цю поправку. Але це не так просто. У 2010 році Конституційний суд скасував поправки до Конституції, внесені 2004 року. По суті, перевищив свої уповноваження, подаючи себе як остаточного арбітра. Конституційний суд буде виконувати волю президента, тому, зрештою, Конституція може бути змінена тільки з волі президента!

Україна потрапила в глухий кут! І я не маю що запропонувати у цьому випадку.

Тим не менш, у мене є така пропозиція. Якщо Україна зможе знайти інший спосіб змінити свою Конституцію, то я б

запропонував в якості моделі для Конституції України Конституцію Швейцарії, яка замість одного президента узаконює Президентську Раду, яка складається з семи осіб.

Довідка про учасників круглого столу

Почесні учасники:

1. **Калинець Ігор Миронович**, поет і прозаїк, один із чільних представників «пізньошістдесятницької» генерації і дисидентсько-самвидавного руху в Україні, політв'язень. Реабілітований. Автор сімнадцяти поетичних збірок. Почесний доктор Львівського національного університету ім. Івана Франка. Нагороджений Орденом Свободи (2009), Орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (2008), Державною премією України ім. Тараса Шевченка (1992), премією ім. Івана Франка в Чикаго, премією ім. Василя Стуса (1992).
2. **Маринович Мирослав Франкович**, український правозахисник, політв'язень (1978-1987), публіцист, релігієзнавець, член-засновник Української Гельсінської групи (1976), засновник першої групи «Міжнародної Амністії» в СРСР (1991), член громадської ради Українсько-Американського бюро захисту прав людини, директор Інституту Релігії і Суспільства Українського Католицького Університету, голова українського відділення міжнародного ПЕН-клубу. Один з учасників ініціативної групи «Першого грудня».
3. **Мороз Валентин Якович**, український історик, автор понад 30 книг з історії, дисидент, політв'язень (1965-1979). Реабілітований. Під тиском світової громадськості у 1979 р. був випущений до США. Викладав у Гарвардському університеті. З 1997 проживає у Львові, викладає у Львівському державному університеті фізичної культури.
4. **Попадюк Зорян Володимирович**, організатор «Українського національно-визвольного фронту» (напр. 1960-х), політв'язень (1973-1987). Реабілітований. Голова міськради та міськвиконкому м. Самбора (1990-92), представник Президента України у Самбірському районі, голова Старосамбірської райдержадміністрації (1997-1998).
5. **Шабатура Стефанія Михайлівна**, художниця, член Української Гельсінкської групи (з 1979), член Спілки художників України. Політв'язень (1972-1979). Реабілітована. Активний учасник національно-політичного відродження 1980-х, активістка Львівських організацій Меморіалу, Народного Руху, учасниця відродження Української Греко-Католицької Церкви. Депутат Львівської міськради (1990-95). Голова Марійського товариства милосердя (з 1991).

Доповідачі:

6. **Боднарчук Маркіян Зиновійович**, ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського державного інституту економіки і туризму.

Філософські витоки шестидесятництва

7. **Дичковська Галина Орестівна**, канд. філос. наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, тел.0951057555.

Прояви тоталітарної свідомості в сучасному суспільстві

8. **Захарчук Євгеній Володимирович**, ст. науковий співробітник Західного наукового центру НАН України і МОНМС України (м. Львів). E-mail: yevgeniy.zakhar@gmail.com

Тероризм як негативне соціальне явище тоталітаризму

9. **Захарчук Ярина Євгенівна**, Національний університет Юридична академія ім. Ярослава Мудрого, м. Харків.

Тероризм як негативне соціальне явище тоталітаризму

10. **Карівець Ігор Володимирович**, канд. філос. наук, доцент кафедри філософії НУ «Львівська політехніка».

Вацлав Гавел про «силу слабких»

11. **Кіянка Ірина Богданівна**, канд. політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Популізм як універсальна панацея для посттоталітарного суспільства

12. **Кожушко-Лозинська Ірина Іванівна**, бібліограф загальної бібліотеки Львівського державного університету внутрішніх справ, тел.: 0974924621.

Публіцистична творчість Євгена Сверстюка на радіо «Свобода»

13. **Лазарович Надія Василівна**, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат філософських наук, тел.: 0970444387. E-mail: nadiunia@mail.ru

Постколоніальні риси в сучасному українському соціокультурному просторі

14. **Лозинська Ярослава Михайлівна**, завідувач відділу обслуговування Львівської обласної наукової медичної бібліотеки. E-mail: yaroslava0@meta.ua

Україно, примір Конституцію Швейцарії

15. **Лозинський Олег Михайлович**, ст. викл. факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, тел.: 0979472013. E-mail: lviv-forum@ukr.net

Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму

16. **Пелешко Василь Анатолійович**, соціальний психолог, експерт з проблем тоталітарних культур, тел.: 0986607814.
Неототалітаризм – загроза для сучасної України
17. **Patrzalek Wanda**, dr. hab., profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego.
Wymiary komunikatywne i system wartości społeczeństwa polskiego w świetle badań własnych
18. **Радченко Ольга Борисівна**, канд. філос. наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, тел. 0975660749. E-mail olrad77@mail.ru
Рудименти посттоталітарної ментальності у сучасній українській аксіосфері: від об'єктності до суб'єктної взаємодії
19. **Хомик Володимир Степанович**, канд. психол. наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології Волинського національного університету ім. Лесі Українки
Свобода як фактор розвитку ідентичності
20. **Хруцький Андрій Леонідович** (Chrucky Andrew), д-р філософії, професор, Чикаго, США. Сайт: <http://www.ditext.com>
Ukraine in the claws of vampires
- Учасники обговорення:**
21. **Бунік Микола Зиновійович**, канд. політ. наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.
22. **Гергель Петро**, студент Львівського державного інституту економіки і туризму.
23. **Гук Оксана Іванівна**, канд. політ. наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.
24. **Забілий Руслан Володимирович**, директор Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», історик, фахівець з історії ОУН-УПА.
25. **Дацко Орест Іванович**, старший викладач кафедри філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка.
26. **Дерев'яний Ігор Ярославович**, старший науковий співробітник Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», історик, дослідник діяльності радянської карально-репресивної системи в Україні. Співатор книги

«Українська Повстанська Армія. Історія нескорених».

27. **Кравець Мирослав Васильович**, здобувач кафедри історії філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка.
28. **Лосик Ореста Миколаївна**, канд. філос. наук, доцент кафедри філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка.
29. **Магура Богдан Олексійович**, старший викладач кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного Університету України, кандидат технічних наук, заступник голови Ради молодих вчених університету.
30. **Парубій Уляна Юріївна**, аспірант кафедри фольклористики Львівського національного університету ім. Івана Франка.
31. **Садова Вікторія Вікторівна**, заступник директора Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», журналіст, критик, сценарист, редактор, член Асоціації українських письменників (АУП).
32. **Яблонський Дмитро**, студент Львівського державного інституту економіки і туризму.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Феномен посттоталітарної ментальності:
повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела,
Івана Дзюби

Збірник статей круглого столу

З нагоди Всеукраїнського Дня науки:
24 травня 2012 року

Ідея круглого столу, макет, комп'ютерна верстка
ГО «Львівський аналітичний дім».
тел.: 0979472013; E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 23.07.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 3,6. Тираж 100.

Видавець: ТзОВ «Тріада плюс»
79016, м. Львів, вул. Митр. Ангеловича, 28,
тел.: (032)2431749. E-mail: office@triadaplus.lviv.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №2712 від 07.12.2006 р.

Віддруковано ПП «Марусич М.М.»
Свідоцтво про державну реєстрацію №1252 від 30.12.1996 р.
Львівська обл., Пустомитівський р-н, с. Зубра,
вул. Сагайдачного, 17
(м. Львів, пл. Я. Осмомисла, 5, тел.: (032) 261-51-31).
E-mail: interprint-m@rambler.ru